Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 144 (9518) | Пятница, июнь 21, 1974 чыл | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

Орденни тывыскан

В. И. Ленинниң Төп музейи 50 харлаан. Ленинчи идеяларны пропагандалаар, баштынчының амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегерчижээнге, СЭКП-ниң болгаш совет улустуң революстуг, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарынга ажылчы чоннарны коммунистиг өзү-биле кижизидеринге улуг ачы-хавылазы дээш ук музей Ленин ордени-биле шаннаткан.

Төрээн чурттуң дээди шанналын музейге тыпсырынга тураскаагаан байырлыг хурал июнь 19-та Москвага болган. Москваның партия активинин төлөлекчилери, эртемленнер, Россияга революстуг шимчээшкининиң хоочуннары, пропагандистер, найысылалдың төөгү-революстуг музейлериниң болгаш чурттуң ленинчи музейлериниң ажылдакчылары залга чыглып келген.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежнев баштадыр партияның ленинчи Төп Комитединиң Политбюро составын хүндүлүг президиумга кайгамчык улуг кедүрлүүшкүн-биле соңгаан.

СЭКП ТК-ның секретары **И. В. Капитоновка** сөс берген.

Партияның Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң даасканы өзугаар, алдарлыг бежен чылды таварыштыр болгаш Төрээн-чурттуң бедик шанналы дээш музейнин ажылдакчыларынга, оон хөй санныг эртем-пропагандисчи активинге ол изиг байыр чедирген. Музейнин коллективинге, байырлыг хуралдың бүгү киржикчилеринге СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш Л. И. Брежневтин чүректің ханызындан изиг байырын болгаш чаагай күзелдерин И. В. Капитонов дамчыдып берген.

И. В. Капитонов ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Чарлыын номчааш, хуралдың киржикчилери динмиттиг адыш часкап турда, музейнин тугунга Ленин ордениин кадап берген.

В. И. Ленинниң Төп музейинин директору **О. С. Кривошеина** харыы сөс ап, чүве чугаалаан. Музейниң ажыл-чорудулгазын бедик-биле үнелеп база ону Ленин ордени-биле шаннаары дээш партияның Төп Комитединге өөрүп четтиргенин ол идергейлээн болгаш ленинчи идеяларны пропагандалаар болгаш ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинин талазы-биле музейнин коллективиниң чорудуп турар ажылынын дугайын чугаалаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери Совет Эвиделиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге байырлыг чагааны улуг кедүрлүүшкүн-биле хүлээп алган.

(СЭТА).

КҮЖЕНИИШКИННИ УЛАМ-НА УЛГАТТЫРАР

Республиканың малчыннары тоску беш чылдың дөртү, тодарадыкчы чылының бирги кварталында багай эвес көргүзүглерни чедип алгаш, чылдың бирги чартыын чедиишкинниг доозары-биле ам куш-ажылчы эзлчегни улуг күжениишкин-биле уламчылап турарлар. Бирги кварталдың түңнелинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир дээш социалистиг чарышка бистиң республика Чөөн Сибирь зоназынга ийиги черни эзлээн чорук малчыннарның карак нызыл, соруктуг ажылдаанының хөречизи-дир. Оон-биле чергелештир ол чорук республиканың колхозтарының болгаш совхозтарының удуртукчуларынга, тускай эртемниглеринге, малчыннарынга хөй чүүлдү хүлээндирип турар.

Хөй-хөй коллективтер, тус-тус малчыннар бо тодарадыкчы чылда бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгылааш, ону амыдырал кырынга ажыл-хөрээ-биле бадыткаар дээш, улуг күжениишкинни үндүрүп, шудургу ажылдап турарлар.

Ам чиик чарыгдал-биле элбек сүттү, эттни алырының эң-не таарымчалыг үези—чай келген. Чайның таарымчалыг үезин чептуг ажыглаар дээш малчыннар малды тайга одарларынче чайлагладып үндүрүп эгелээн. Ылаңгыя бо чылын чайлаглаашкынны чедиишкинниг организастаарынга онза кичээнгейни салыры эргежок чугула. Чүге дээрге чазын чаашкын чагбайн, күштүг хаттар удаа-дараа болуп турган ужурунда, өт-сиген шоолуг үнмээн, иштик черлер кандап турар. Ынчангаш инектен саап алыр сүттү кудулаттпас, семиртилге малының немелде деңзизин бедидер дээш, ам чүгле тайгаларның эки өт-сигенниг одарларын бүрүү-биле ажыглаар херек.

Совет Тываның 30 чыл болур оюн төлептиг белектер-биле уткуурунче күштү угландырып, республиканың көдээ ажылышчилери чамдык чогумчалыг түңнелдерни чедип алган.

Бо чылдың эрткен беш айларының дургузунда республиканың колхозтары болгаш совхозтары күрүнеге 9,9 муң тонна сүттү саткан, азы эрткен чылдың ол үезинде турганындан 21,3 хуу хөй болган. Ол болза саанчыларның, инек кадарчыларының карак нызыл күш-ажылының түңнели-дир.

Күрүнеге сүт садарының чартык чыл планын соңгулда хүнүнге чедир күүсеткен болгаш ийиги кварталдың төнчүзүнге чедир пландан ажыр 270 тонна сүттү садарын хүлээнген Улуг-Хем районнуң малчыннарын мактаар херек. Районнуң сүт садар талазы-биле чартык чыл планын хуусаа бетинде күүседиринге «Куш-ажылдың хостуу» совхозтуң Ойман, «Улуг-Хая» совхозтуң Алдыы-Шынаа, «УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем фермаларының саанчылары биче эвес үлүг-хуузун киргеннер.

Каа-Хем районнуң ажыл-агыйларының сүт-бараан фермаларының ишчилери база-ла шудургу ажылдаан. Олар сүт садарының чартык чыл планын күүседирин хандырган. Ол районнуң «Бүрен» совхозунуң, «Коммунизмче орук» колхозунуң саанчылары бедик көргүзүгну чедип ап, чарыштың бирги одуруунда чоруп турарлар.

Бо чылын колхозтар болгаш совхозтар эзт бүдүрерин база көвүдеткен. Ол чорук дыка хөй ажыл-агыйларның чартык чылда күрүнеге эзт садар планын хуусаадан эрте күүседириниң аргазын берген. Чижээ, Кедээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы, «Ленинчи орук», «Кызыл тараачын» совхозтар эзт садарының чартык чыл планын ажыр күүсеткеннер.

Ам республиканың ажыл-агыйлары хөй ажылында чугула кампания—дүк кыргылдазынче кирипкен. Бо чылын бистиң хойжуларывыстың мурнунда улуг соруга салдынган. Олар тоску беш чыл планының дөртү, тодарадыкчы чылында Төрээн чуртка 3000 тонна дүктү бээрин хүлээнген. Ону амыдыралга боттандырар төлөзде, кыргылданы бедик деңнелге, организастыг эрттиреи, дүктүң чаңгыс грамм-даа чидириин болдурбазы эргежок чугула.

Бо чылын, республиканга ниитизи-биле мыйыстыг бода малдың баш саны 3,2 хуу, оон иштинде саар инектиң —2,2 хуу, хой, өскүнүң—5 хуу өскен, азы мал бажының немелде өзүлдезиниң темпизи эрткен чылдарныындан элээн бедик болуп турар. Ол ышкаш малдың чаш төлүн алыры эрткен чылдыындан хөй болган.

Бар иштики курлавырларны болгаш болдунар аргаларны мергежилдиг ажыглаар болза, мал ажылының продуктуларын бүдүрерин база күрүнеге садарын дыка көвүдедип, мал бажының өзүлдезиниң бедик темпилерин чедип ап болур дээрзин үстүнде айыткан чедиишкиннер херечилеп турар-дыр.

Ынчалзажок чамдык ажыл-агыйларда байдал чогумчалыг эвес болуп турар. Май айда дыка хөй колхозтарга болгаш совхозтарга инектен саап алыр сүт кудулаан, эвээш эвес санныг чаш мал өлүп хораан болуп турар. Моон соңгаар ындыг чорукту болдурбас херек.

Ам тодарадыкчы чылдың бирги чартыының доостурунга чедир каш-ла хонуктар арткан. Ынчангаш районнарның, ажыл-агыйларның удуртукчулары чартык чылда күрүнеге садар, эзт, сүт болгаш дүк планын күүседир дээш бүгү хемчегдерни алыры хүнүнүң соңгаарладып болбас айтырыы.

Бо хүннерде малчыннарның мурнунда эң-не негелделиг чүүл болза, мал чайлаглаашкынын организастыг чоруткаш, сүт саалдазын көвүдедири, семиртир малдың хонукта немелде деңзизин улгаттырары, хөй кыргылдазын бедик деңнелге, эки шынарлыг кылдыр, шалыпкын эрттиргеш, күрүнеге садар дүк планын ажыр күүседирин чедип алыры болур. Ылаңгыя бо чылын мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседири чайлаглаашкынны кайы хире мергежилдиг организастаарындан хөй-биле хамааржыр дээрзин уттуп болбас ужурлуг бис.

ЧЕР АҢДАРЫЛГАЗЫ

Куруктурган чер бедик дүжүттү чедип алырының үндезин түүлдериниң бирээзи. Ону барымдаалаш, республиканың тараажылары черни куруктурун андарарынче улуг кичээнгейни салып турар. Тоску беш чылдың дөртү, тодарадыкчы чылында республиканың тараажылары 90 муң тоннадан эвээш эвес тараны күрүнеге садарын хүлээнген. Ону күүседиринге кол идиглиг түүлдериниң бирээзи болза, эрткен чылын куруктурган чер андарылгазын чоруткаары болур.

Бо чылдың агаар-бойдузунун байдалы кадыг-дошкун болза-даа, чер ажылын агротехниктиг чурум өзугаар чорудуп турар черлерде тараанын үнүжү багай эвес боп турар. Ылангыя Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын», «Өөк», «Саян» совхозтарда тараанын үнүжү эки. Ол ажыл-агыйларның чедиишкини черни куруктур андарганына үндезилеттинип турар.

Тоску беш чылдың сөөлгү чылының бедик дүжүдүн алырының бир кол үндезин түүлү черни куруктур андарары республиканың ажыл-агыйларында канчаар чорун турарынга допчузу-биле доктаап көрээлиннер.

Бо чылдың июнь айның 15-те турган байдал-биле алырга, республиканың колхозтары болгаш совхозтары база чер ажылын чорудуп турар ажыл-агыйлары 114107 гектар черни куруктур андарар турган, ону 55576 гектар чедирген азы планны 48,7 хуу күүсеткен. Бо сан-чурагай черни куруктур андарары эрткен чылдың деннелинден куду чорун турарын көргүскен. Чижээ, эрткен чылдың бо үезинде 60611 га черни куруктур андаргаш, планны 51,3 хуу күүсеткен турган.

Черни куруктур андарарының ниити темпизи ооҗум чорун турза-даа, кол тараалаң ажыл-агыйларда ол ажыл чүгээр чорун турарын айытса чогуур. Чижээ, Таңды, Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнар болгаш Кызыл хоорай Соведи планның чартыктан хөй кезиин күүсеп алган болгаш черни куруктур андарарын ам-даа уламчылавышаан.

Оон-биле кады черни куруктур андарарын кончуг куду темп-биле чорудуп турар ажыл-агыйлар хөй. Чижээ, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Тес-Хем, Эрзин районнарның ажыл-агыйлары планны арай боорда 20 хуу, харын аная чедирбээн-даа болгулап турар.

Черни куруктур андарарын хожудалып турар ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш агрономнары чер ажылының культуразын бедидер талазы-биле чогуур кичээнгейни салбайн турары үстүнде түүлдерден илден-дир.

Эргим тараажылар! Черни куруктур андарары бедик дүжүт алырының эң идегелдиг магадылалы дээрзин утпааныңар!

Таңды районда «Тиилелге» совхозта А. А. Салчак сөөлгү өн чылда мында саанчылап турар. Эрткен чылын Александра Адыгбаевна быжыглаткан инектеринден 51 тонна сүт алыр социалистиг хүлээлгезин 59 кылдыр күүсеткен. Ол ындыг эки көргүзүгну чыл бүрү чедип ап келген.

Онаашкан ажылынга кызымак, хөй ниитичи коммунист, саанчы А. Салчак Хүндүлелдиң демдээ ордениң болгаш 1973 чылда социалистиг чарыштың типлекчизи хөрек демдээниң эдилекчизи.

ЧУРУКТА: «Тиилелге» совхозтуң мурнакчы саанчызы А. А. Салчак.

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

ОКРУГ ХУРАЛЫ

Националдар Совединге соңгулда талазы-биле Чадаананың № 655 округ соңгулда комиссиязының хуралы Хайыракан суурга болуп эрткен. Аная СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажыл-ишчилериниң, партия, совет органнарының, хөй-ниитиниң төлөлекчилери чыглган.

Хуралды СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ш. Д. Куулар ажыткаш, округтуң соңгулда комиссиязының даргазы Т. Ш. Сарыглар-га сөс берген. Ол июнь 16-да ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулданың округка эрткен түңнелдерин чугаалаан. Округтуң соңгукчулары боттарының бадылаашкынын коммунистиниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң блогунуң кандидаттары дээш чаңгыс эп-сеткилдиг бергенин ол дыннаткан. Соңгукчулар бистиң төрээн Коммунистиг партиявыстың ленинчи политиказы дээш, СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шинтпирлерин амыдыралга боттандырары дээш бадылаанар.

Оон соонда эш Сарыглар ССРЭ-ниң Дээди Совединин депутадынга соңгуткан дугайында шынзылганы СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы **Алдын-кыс Сана-Байыровна Монгушка** тывыспышаан, депутаттың бүрүн эргелиг, ат-алдарлыг ажылхерээнге чедишкинин аная күзээн.

Эш А. С-Б. Монгуш ол шынзылганы хүлээп албышаан, бедик идегел дээш соңгукчуларга өөрүп четтиргенин илередип, коммунизм тургузуушкунунга бүгү күжүн бээрин бодунуң хүлээлгези дээрзин чугаалаан.

КАДРЛАР БЕЛЕТКЕЛИ

Тываның көдээ тудуунуң хемчээли чыл келген тудум калбарып орар. Ынчангаш тудугга тускай билиглиг ажылчынарны хөй-биле белеткээри негеттинип турар. «Тыва көдээ тудуг» трестин өөредилге пунктузун 1969 чылда тургускан соонда бо айтырыг эки шинтпирлеттинип эгелээн. Сөөлгү чылларда ол пунктуга боттарының тускай мергежилин бедидип турар ажылчыннарның саны көскүзү-биле көвүдээн.

Эрткен чылын ону 470 кижи доозуп үнген. Оларны курстарга болгаш бөлүктер аайы-биле өөреткен. Оон ангыда 567 тудугжу ажылдап турган өөренмишаан, боттарының мергежил разрядын бедиткен.

Трестин бо өөредилге пунктузу кадрлар белеткелин «Главкосток Сибирь көдээ тудугнуң» контроль чурагайларынга үндезилеп боттандырып турар. Бо талазы-биле планны кварталдар аайы-биле хуваагаш, кандыг мергежилдерге чеже кижини өөредирин тодаргай айтып турар. Ол планны мехколонналарның удуртукчуларынга баш удур дынналарын организастаан.

Өөредилге пунктузунуң ажылдар черин дерип кылганы черле таарымчалыг. Оон ажылының көргүзүглерин квартал санында чаартыптреске хамаарышкан бүгү бүдүрүлге участоктарының —көжүп чоруур колонналарның болгаш ыяш белеткээр пунктуларның бүдүрүлге чорудулгазының, келир үедеги сорулгаларының дугайында материалдарны делгеп аскан. Аная кичээлдерни бедик мергежилдиг специалистер эрттирип турар. Кичээлдерни кежээкинин 6 шактан эгелээрин чурумчуткан.

Плакат, схема, стендилерден ангыда техниктиг литература четчир санныы-биле чыгдынган. Өөредилгеге хереглээри-биле магнитофонну, фильмоскоптарны база тургускан. Ол бүгү курстарның дыннакчыларын быжыг билиг-биле чепсеглээринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

Өөредилге пунктузунга кирген кижилер түгле лашчының, бетонщиктин, бызанчының, шеверлекчинин мергежилин чедип ап турар эвес, а чурттуң мурнакчы тудугжуларының дуржулгазын база өөренип, шингээдип ап турар. Бо чылдын бирги кварталында чыгган болүктүң дыннакчылары чүк көдүрер кранларны башкарарынга өөренген. Оон ангыда тудуг бүдүрүлгезинин экономиказының үндезиннерин, чурттуң сураглыг тудугжузу Н. Злобининин ажылынын дуржулгазын оларга өөреткен.

Улуг мастер Г. С. Глотковтун, бүдүрүлге өөредилгезинин мастери В. Т. Макаров болгаш оон-даа өске специалистерниң тудугжуларны бедик мергежилге эки өөредип турарын демдеглээр херек. Трестин өөредилге методиктиг чөвүлели удуртуп турар. Үк чөвүлел болунун ай санында болур хуралынга кадрлар белеткелинге хамаарышкан айтырыларны доктаамал чугаалажып турар. Оон ангыда бо айтырыгның талазы-биле тус-тус мехколонналарның удуртукчуларын дыннап турарын чурумчуткан.

Пунктута өөренип кирген келир үенин тудугжулары теоретиктиг кичээлдерни доосканн соонда тудуг организацияларынга бир ай хуусаалыг практиканы эрттирип турар. Ону чедиишкинниг доосканн соонда оларга чедип алган мергежилинин дугайында шынзылганы тыпсып турар.

Тываның көдээ тудуунга кадрлар белеткээринге 1974 чылда ниитизи-биле 52 муң рубльди чарыгдаары көрүнген, оон иштинден 27 муң рубльди мурнакчы дуржулганын школазын болгаш инструктор дузаламчызын организастаарынга ажыглаары планнаттынган. Бо ажылларны колдуунда «Роспрооргкөдээ тудуг» институттуң Иркутск филиалынын ажылдакчылары боттандырын чорудар ужуулуг. Ынчангаш бистин филиалдың эртем ажылдакчылары Тывага үргүлүү келип, көдээ тудугжуларга боттуг дузаны көргүзүп турар.

Бирги кварталда маңаа чорааан инструкторлар В. Мусинцев, Г. Михалева, Д. Боюр олар кышкы үеде тудуг ажылларын, ылангыя шеверлээшкин ажылдарын чорударынга элээн хөй кижилерни өөреткен.

Келир чылдың төнчүзүнге чедир бетон ажылдары кылырынга 900 ажыг кижини өөредип, 1100 хире кижини чаа мергежилге өөредир сорулга бистин мурнувуста салдынган.

В. СЕЛЕЗНЕВ,
филиалда белүк начальниги.

АНЫЯКТАРНЫ КЫЙГЫРДЫМ

Бистиң республикавысты тудуглардан бүткен деп чугаалап болур. Тудуг индустриязы моон соңгаар-даа перспективтиг сайзыраар апаар. Тудугнуң ыңдыг ужурдузалынын барымдаалаш, бистиң республикада Красноярскиниң политехниктиг институтунуң филиалын бо чылын ажытканы өөрүнчүг.

Тудуг талазы-биле тускай мергежилди бодум хуумда мурнундан тура-ла сонуургап, Кызылдың политехникумун доосканн, төлевилел организацияларынга ажылдап келдим. Эрткен чылдан бээр «Тудуг кезектер» комбинадында ажылдап турар мен. Көрүп чоруурга тус чер чурттуг тудуг инженерлери дыка ховар болур боор тур.

Мергежилим бедидер дээш бо чаа өөредилге черинге өөренип кирерин шинтпирлеп алдым. Амгы хүннерде ол институтка кирерин күзээннерге чингелде кылдыр бир айда хөлезилиг белеткел өөредилгени эрттирип турар. Чүгле тудугжу инженерге өөренирин күзээннер безин 60 чедир чыылган. Кичээлдер дыка солун эртил тур.

Аныяк өскенни бо чаа өөредилге черинге кирип ап, республикаларның улус ажылагыйында эргежок чугула адырлар болур тудуг биле транспорт херээнге төлептиг үлүүнерни киришкирип, тудугжу база автотранспорт инженерлери дээди эртемни чедип алырынче кыйгырып тур мен.

Ю. КҮНЖЕП,
«Тудуг кезектер» комбинаттың улуг инженер-конструктору.

Конкурстуң лауреаттары

Специалистер уксаажыдылга фермаларын болгаш заводтарын мал ажылының аар индустриязы дээн адап турары таварылга эвес: чүге дээрге, чурттуң колхозтарының болгаш совхозтарының сүткүр, эткир цехтериниң ажылы оон эгелеп турар. 1973 чылда уксаалыг малларны болгаш куштарны хөгжүдүринче кым эң улуг сагыш салганыл, ажыл-агыйларга кым эң улуг дузаны чедиргенил?

Бүгү-эвилелдин чоокта чаа эрткен IV конкурзуу эң дээре уксаажыдылга фермаларын болгаш заводтарын илереткен. ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозу оон түңнелин үндүрген. Малдың болгаш куштарның продуктулуг чоруун бедидер, уксаажыдылга ажылының шынарын экижидер дээш социалистиг чарыштын типлекчизи 310 колхоз, совхоз болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа бүдүрүлгелери база организациялары болган.

Бирги шаңналды—«Волга» деп автомобильди болгаш акша шаңналын 50 ажыл-агыйга тыпсырын шиитпирлээн. Оларның арызында Москва чоогунда Люберцы районда күрүненин «Петровское» деп уксаажыдылга заводу бар. Ол завод эрткен чылын саар муң инектин бирээзинден-не ортумаа-биле 4866 килограмм сүттү саап алган. Ону сүт саржаанче шилчидерге 175 килограммга деп, оон аңгыда ол ажыл-агый уксаадыг чүс инектен-не 42 молдурганы саткан болуп турар. Өске-даа областарның дыка хөй ажыл-агыйлары бедик көргүзүглерни чедип алган. Конкурсту мал болгаш куштун чеди хевиринге чоруткан.

Ийиги шаңналдарны («УАЗ» деп автомобиль база акша шаңналы-биле кады) 90 ажыл-агыйга, үшкү шаңналдарны («Москвич» деп автомобиль база акша шаңналы-биле кады) 170 ажыл-агыйларга тывыскан.

Бүгү-эвилел конкурзуунун түңнелин өзугаар янзы-бүрү уксааның малдарының рекорд тургузукчуларын болгаш чемпионнарын база тодаткан.

ССРЭ-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң специалистери бо медээлерни берип тура, типлекчилерни илереткен чорук аная-ла ужур барымдаалаан чүүл эвес, конкурсчуларының лауреаттарының ажылының дуржулгазын улам байлакшыдып, ону чурттуң бүгү ажыл-агыйларынга чер болганга нептередири эргежок чугула деп демдеглээн.

(СЭТА-ның норр.).

ДАШТЫКЫДАН чаа МЕДЭЭЛЕР

БУДАПЕШТ. Венгрияның Ленинароштуң келир үениң кедилиг хоорайы дижир. Ында улус ажыл-агыйының чугула бүдүрүлгелерни: нефть болбаазырадыр заводту, бир электростанцияны болгаш өске-даа бүдүрүлге черлерин тудуп турар.

Үлетпүр өзерге, Ленинароштуң аян-шинчизи база чаартынып турар. Чаа чуртталга кварталдары калбарып, магазиннерни, школаларны, эмнелге черлерин тудуп турар. Хоорайда 1800 аал ишти чурттаар чаа чуртталга бажыңнарын тудуп турар. 1963 чылда 1200-ле чурттакчылыг турган Ленинароштуң бөгүн республиканың 13 муң 500 кижидей ажыл турар чоннуг аныяк үлетпүр төвү болу берген.

СОФИЯ. Болгарияның социалистиг революциязының 30 чыл ою —келир юбилейге алдар кылдыр шалынчы ажылдаары-биле бо чылдың баштайгы беш айын чурттуң ажылышчилери демдеглээн. Эрткен чылдың ол үезинде оларның бүдүрген үлетпүр продукциязындан бо чылдыы 11,1 хуу ажыг болган. Ол чедиишкиннер хамыктың мурнунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улгаттырганының түңнелинде чедип алдынган.

РИМ. Уругвайның Коммунистиг партиязының ТК-зының секретариат кежигүнү, Римде чорун турар Э. Родригес Италияның Коммунистиг партиязының удуртукчу ажылдакчылары-биле үжурашкан. «Унита» солунунуң дыннадын турарын өзугаар алырга, Э. Родригес Уругвайда демократтыг партияларның болгаш организацияларның, ылаңгыя Коммунистиг партияның дерзин репрессияларга таваржып турарын чугаалаан.

ИКП-ниң удуртукчулары Уругвайның демократтыг күштериниң демисели-биле чаңгыс эп-сеткилдиг болгаш УКП ТК-ның Бирги секретары Р. Арисмендиин, өске-даа уругвай патриоттарны хостаарын чедип алыр шинтпирлиин бадыткап дыннаткан.

ВЕНА. Венаның мебель бүдүрер «Хукла» фабриказынче кирер эжик чаныда ажылчын доскуулдар турган. Барыын чүк фирмаларының бирээзинге хамааржылгалыг ол бүдүрүлге черинің коллективи ажыл төлевирин улгаттырарын негээн алды хөрээжеи ажылчыны ажылдан үндүргенинге удурланыышкын илергейлеп кылдыр ажыл соксатканын чарлаан.

Мебельчилериниң ажыл соксалыышкынын ыяш болбаазырадыр болгаш тудуг үлетпүрүнүң ажылчыннар профэвилели деткээн. Олар-биле чаңгыс эп-сеткилдиг оон өске хөй-хөй бүдүрүлге черлериниң коллективтери база илергейлээн. Ажыл соксадып турарларга акша дузаламчызын берип турар.

ПАРИЖ. Францияның радиодамчыдыяга болгаш телевидение эргелелиниң (ОРТФ) техниктиг, администрация ажылдакчылары майның 30-ден бээр ажыл соксадып келгеш, база бир неделя дургузунда ажыл соксадышкынын уламчылаар деп шийтпир үндүрген. Ажыл соксатканнар ажылдакчыларны мергежил азыы-биле ажыл-ишке хуваарының системазын бригээр сайгарып көөр —кол негелделиг.

ОРТФ-ниң чүүл-бүрү киллистериниң ажылдакчылары боттарының ол эштерин деткээш, эп-сеткил каттыштырыдгазының ажыл соксадышкынын ийи хүн дургузунда эрттирерин чарлаан.

БОННН. Немец профэвилелдер каттыжышкыны (ГФР) Барыын Германияда барымдаалаттынып турар «Бүтпес идегеттер дугайында доктаал» дээр чүвени буруу шапкан. Барыын-герман черлериниң эргечагыргалары күрүненің албан черлеринге болгаш чырыдышкын системазынга Герман Компартиянын база өске-даа демократтыг организацияларының кежигүннериниң ажылдаарын хоруурунга ол доктаалды ажыглап турар деп чүве биллингир.

НЬЮ-ЙОРК. Каттышкан Штаттарга амыдырап чурттаарының чарыгдалдарының улгадып турары биче шыдалдыг негрлериниң, индейлериниң болгаш мексикан уктуг американнарының ындында-ла хөй кижилиг өг-бүлелериниге ажы-төл төрүттүнериниң ажок эвээжээнинин кол чылдагааны боон турар. АКШ-ка уруглар төрүттүнериниң деннелин ийи катап шинчилеп көргениниң түңнели ындыг болган. Ук түңнелди «Фэмили планнинг перспективз» журналга парлап үндүрген. Шинчилелди организастааннарның айтып турарын өзугаар алырга амгы үеде ындыг чергелиг американнарның өг-бүлелериниң кижи санының көвүдээриниң темпилери ортумак болгаш улуг орулгалыг американнарның өг-бүлелериниден оранчок куду болган.

ДАКАР. Совет культура төвүнүң чанынга организастаттынган орус дыл өөредилгезиниң үш чыл хуусаалыг курузун сургуулларның эвлечгиг доозуп үнериниң өзулалы Дакарга байырлалдыг байдалга эрткен. Дипломнар болгаш тураскаалдыг белектер алган сенегал оолдар, кыстар улуг концертке киришкен. Орус болгаш совет авторларның ыр, шүлүктери оларның күүселдезиниден чаңгыланган.

АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛДАН ЧЕЧЕКТЕЛГЕН ААС-КЕЖИИ АК-КӨК ХЕМДЕ ЧЕЛЭЭШТЕЛДИ

Совет Тыванын 30 чыл оюнга

1. ОГНЕВКА СУУР

1917 чылдың апрель. Час ол чылын эрте дүшкен. Таңды эдээ Хову-Аксы хар эриири билек, чоорту-ла бойдустуң часкы каас чараш чурумалынче кирип орган.

Филипп Огнев тайга эдээнде, Элегес шынаазында, ол черни сеткил ханып, өөрүшкү-биле көрген. Ооң аңаа чурттаксаары юнчуг болган. Агаар-бойдузу магалыг, аң-меңи, балык-байлаңы, кужу база аажок хөй. Ынчангаш ол Хову-Аксыга кежүп келген. Ядыы орус тараачынның, хөлечиктиң өг-бүлези улуг, уруг-дарыы хөй турган — шупту он бир уругларлыг.

Филипп Огнев 1858 чылда Алтайга төрүттүнген. Ол сес харлыында өскүс арткан, аваызындан бичии оол чарылган. Хилинчектиг, човуланныг хөлечиктиг амыдыралын ол эгелээн. Байларга бараан болуп, дорамчылалды, базымчаны мага хандыр көрген.

16 харлыындан эгелээш 22 харлыынга чедир Гилев дээр бай садыгжыга хөлечиктен ажылдаан. Бардам-тенек, дүржок, ол садыгжының дорамчыларынга ол шылдыгаан. Дезипкен. Үймон дээр суурга барып доктааган. Боду-биле дөмей өскүс, түренги уругбяле өгленип алган.

Чылдар шуужуп эртип-ле турган. Уруг-дарыг база көвүдеп эгелээн. Амыдырал уламна аартап, чединмес апар чыткан. Ынчангаш хөй ажытөлдүг ядыы тараачын кадайы Аграфена Алексеевна-биле аас-кежиин дилеп чорупкан, Алтайны бир кылдыр түреп, көжүп келгеш, адактың соонда Тывага келгеннер.

Филипп Огнев Хову-Аксыга кээп доктааган. Оңу акызы Иван, дуңмазы Елизавета база эдерип чедип келген. Олар база-ла өг-бүлелиг. Үр болбаанда оларга Егор Мамонтовтуң өг-бүлези немешкен.

Шала күскээр Хову-Аксыга чудуктан туткан дөрт бажың бир-ле дугаар көстүп келген. Чер кезип хилинчектенген, ядыыларга чаа черге баштайгы чыл чугаалаар аргажок берге болган. Хөнзиг тараа тарып алганнар. Оозу үнмөөн. Аңнап, балыктап турган, арай деп чыл ашканнар.

Кызыл партизан чораан Кыргыс Тыртык Ак-кыстың сактыышкыны мындыг:

— Филипп Огнев бистиң черге көжүп кээр үеде, мен Хову-Аксының чоогунга чурттап турдум. Ол үргүлчү аңнап, өлүк тып, каш борбак мал-даа азырап турду. Ол тыва ядыылар-биле бир дөмей түренги турган. Ооң өсүе кижи күжүн ажыглаанын черле көрбээн мен. Үргүлчү-ле кара чаңгыс боду дырбаңнаар кижи. Уруглары шору өзе бээрге, харын демниг апарган. Ажыл дээнде ол кызымак-ла кижи. Тыва ядыыларга хөлчок ынак...

Огневка деп суур Таңды эдээнге ынчаар тыптып келген.

Хамааты дайынының үезинде Огневтар Кочетовтуң кызыл партизан отрядынга кирип алгаш, актарга удур демисежип турган. Көк баштыг Огнев ашактың, ооң улуг өг-бүлезиниң арын-нүүрүн оглу Савелий бужартаткан. Ол актар-биле каттыжа берген...

2. КЫЛАГАР ДАШТАР

Огневтарның-даа кээриниң оранчок мурнунда, Таңды эдээ Хову-Аксыга бичии оол Хойтпак-оол хөй кадарып өскен. Тыва араттар аңаа хөй турган. Оларның чамдыызы көжүп кээп, дедир чоруп-даа турган. Хойтпак-оолдуң аалы база-ла көжүп чоруй барган. Бичии оол чүгле хөй кадарып чорааш, ол черден тып алган кылагар, демир өңнүг дажын октаваан. Ол оңу 30 чыл дургузунда аптаразынга шыгжап келген. Элдептиг даш черле эртине болгай аан деп, ол үргүлчү бодап чораан.

Хоптак-оолдуң шыгжап чораан дажының чажыды чүгле Тыванын Совет Эвилелиниң составынга эки турабиле каттышканының соонда билдинген.

1947 чыл. Хойтпак-оол ынчан Улуг-Хем районнуң Ийи-Тал көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы турган. Ынчан ол геологтарга бодунуң шыгжап чораан дажын көргүскен.

Геологтар дораан-на даштың үнезин билип каан. Олар Хойтпак-оолдуң кылагар даш тып алган черинден кобальт рудазының улуг шыгжамырын тыпканнар.

Улуг ажыл хайныгын үнген. Хову-Аксыга комбинат, чуртталганың чаа ажылчын суурь туттунган. Казып тыптынган руданың составында кобальт, никель, чес, мышыяк болгаш оон-даа өске минералдар бар болган. Оларның бир ийиэи моон мурнунда этремге билдинмес турган. Ынчангаш оларга тувит болгаш ховуаксит деп аттарны берген.

Хову-Аксыдан үнелиг ажыктыг казымалды тыпканы дээш К. Х. Хойтпак-оолга база геологтар В. А. Богомол, В. А. Бобров оларга Күрүне шаңналының бирги чергезин тывыскан.

Кобальтының холуксаазын бурунгу Египетке болгаш Кыдатка ажыглап турган. Ол чурттарның шевер, ус-дарган кижилери шилден, демирден кылган эт-хереселдерин ол холуксаа-биле каастап, синлбип турган. Оларның өңүнчан чиңгир көк, кыланнааш болу бээр турган.

Езулуг арыг кобальтыны чүгле 1735 чылда швед эртемден Ю. Бранд үндүрүп алыр аргалыг болган. Ол үениң дериг-херексели-биле арыг кобальтыны үндүрүп алыры берге турган.

Кобальт — ак өңнүг металл. Ол 1490 градус температурага эстир. Ол боду магниттиг. Ооң үнези улуг.

3. ЧААРТЫНГАН ЧЕР

Кобальт — кончуг ховар болгаш ең үнелиг металл. Ынчангаш 1957 чылда Кара-Хая сынының мурнуу-барыын талакы эдээнге кобальт комбинадын тудуп эгелээн. Ооң амгы үедеги дериг-херексели чурттуң ең ырак заводтарындан ажай-буурул Саян сыннарын ажыр сөөртүп эккелген. Ол улуг кезектерни кадырберт Саян ажыр сөөртүрү чолаачыларга ең берге турган.

Тудугжулар база-ла нарын болгаш берге ажылга онаашканнар. Ындыг нарын техниктиг дерилгени олар чоргаарал-биле эптеп кылганнар.

Тыванын өңнүг металлургиязының баштайгызы — «Тыва кобальт» комбинады 1970 чылда ажыглалга кирген.

Ам техниктиг бүдүн улуг комплекс ажылдап турар. Улуг электростанция чырыын, чылыын ажылчын суурга, комбинатка берип турар.

«Тыва кобальт» комбинаттың ажыглалга киргени — Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың тыва улустуң экономиказын база культуразын хөгжүдериниң хүн бүрү ада сагыш салыышкынны салып турарының тодаргай херечизи.

Комбинаттың ажылчыннарының амыдырал-чурталгазынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. Ында дөрт каът чаа школада уруг-дарыг өөрүшкүлүг өөренип турар. Чаа амыдырал-хандырылга комбинады, эмнелге чери, дыштанылганың профилакториязы ажылдап турар.

Культура ордузу база ажыттынган. Ажылчыныр хостуг үе-шактарын, байырлалының хүннерин аңаа хөлчок солун эрттирип турары магалыг.

Бөгүнгү Хову-Аксы мындыг.

Ф. ЖУРАВЛЕВ.

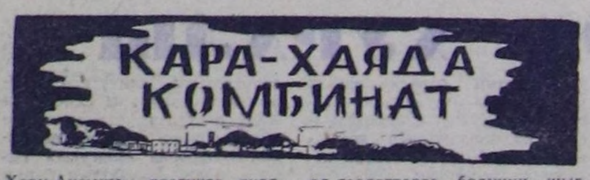

Ооржак биле Люда

Шалбаалыг малгашка чоруур (болотоход) илчирбе дугуйлуг машинаның кырында дөрт оол, ийи кыс сыңмарлаштыр олурупкан тутсуп орган. Ооң мурнуку чырынга карацгыда бедик чаагай пөштер көстүп эрткилээр. Даштын соогу 40 градус ажыг. Хөртүк-ле хөртүк. Ооң адаанда хар-биле шугланып алган кызыл-сарыг чиндиннээш малгаш соок-даа тоовас.

Алды кижинин бар чылар чери Сургут ГРЭС тудуу Ол дээрге Бүгү-эвилелдиң комсомолчу тудуу. Кижи бүрүзү аңгы-аңгы планныг, бодалдыг, хөөннүг.

— Бо хоорайны чүге Сургут дээн чоор?— деп, база бир пассажир сонуургаан.

— Мен демин-не сеңээ чугааладым: «Сургут» деп сөс ханты дылда «бажыктыг» дээндир. Бо суур 1593 чылда хаан Федор Иозановичиниң чарлыбиле Обытуң оң талакы эриинге үндезилеттинген.

— А танцылапкы дег черинер таан-даа бар тур боор аа?—деп, шилгедек сынныг сарыг баштыг эжинден, хүрен арынныг кыс чөгенип сонуургаан.

— Ол чүү дээриңер ол! Бисте элээн каш Культура бажыңнары бар болгай! «Орион» деп кафе, Москвадан теледамчыдылга хүлээп алыр «Орбитавыс» безин бар. Джазтыг болгаш хылдыг хөгжүм оркестрлери ажылдап турар.

Хертеш дурт-сыныг, кара каактыг Николай Ооржак биле бажының дүгү сарыг кыс — Людмила Зайцева Сургут ГРЭС-тин хоочуннарынга санады бергеннери бо-дур. Олар ийилээ Кызыл чурттуг. Коля биле Люда маңаа кээп турда комсомолчу путёвка-даа бербейн турган, амгы ГРЭС-тин орну куруг — хадылыг эзим турган. Олар ийилээ Кызылдың бир школазынга кады өөренип турганнар, кудумчузу безин чаңгыс. Ам мында келгеш база-ла бурунгу Сургутта чаңгыс общежитиеде, чаңгыс участокта ажылдай берген.

Аныяк тывалар боттарының хандыкшыы бергени Сургут ГРЭС-тің тудуунга чоргаарланыр.

— Сургут ГРЭС-тің күчүзү 2 млн. 400 муң киловатт, оон ам ажыглалда кирген үш блогу нефти-газ тывыжындан үнген газка ажылдаар болгай. Ындыг кады чоруур газтар Башкириянның, Татарияның болгаш бүгү Поволжьениң нефть биле газ тывыштыг черлериниге он-он чылдарда ажыглал чок хып келген, а ам Тюменьде хөй өрттеніп турар. Бистің ГРЭС ол дээрге, шак ындыг кады чоруур газты электри энергиязынче шилчидип ажыглаарының баштайгы шенелдези бо! Чаа ГРЭС-че Усть-Балыктың ең улуг нефти тывыштыг черинден алган кады чоруур газты дамчыдып эккеп, ында оңа халас хып турар он-он черлерин өжүргеш, ажыглай берген.—деп, олар чугаалаар.

Боттарының кылып, бүдүрүп гурар ажыл-хереэниң ужурдузазын ол хире билир болурга, холу туттунгур-даа, ажыл бүдүнгүр-даа болбас аргажок. Кады чоруур газ дээрге, дээре дээн ыңнары солун болур пластмасстар, каас-чараш пос-таавы, автомобиль дугуйлары, хевистер, корабль өртээр быжыг сывырган-демир дээш оон-даа өске түүлдер ол-ла болгай. А ам оон-биле кады чиик үнелиг электроэнергияны база оон алыр болу бергени ол-дур. Ол Тыва чурттуг ийи аныяк кижи борта кээп турда, станцияның орну безин салдынмаан, каш майгын аразында тудуг материалдарын чыый каап каан турган.

Үлетпүрлүг улуг хоорайлардан монтажниктер келген. Оларга өөреникчилээри-биле Ооржак каттыжып ап-тыр. Зайцева чем кылырындан болгаш библиотекарьлаарындан ойталааш, каңнакчылап киринкен. Бир-ле катап Николайны ГРЭС тудуунуң начальниги келдирткеш:

— Сени мен ажылдың бергезинге торулбас кижи дээрзин билип, хайгаарап келдим. Суг шыгжамырының турар черинде участок начальнигинге томуйлаар деп бодап тур бис. Ажыл берге, ынчалза-даа солун — диген.

Ынчан Николай тудуг институдунуң үшкү курузунга бот-өөредилге-биле өөренип турган. Ынчангаш удурлаимаан-даа. А Люда мөге-шыырак оолдар аразынга каннакчының мергежилинге үр-ле, чүткүлдүг өөренип келген. Чыл хире болгаш ол каңнакчы мергежилдиң инструктору, аныяктарның дагдыныкчызы апарган. Ам Люда Зайцеваны ол улуг тудугда танывас кижи чок. «Каннакчы эртемден» дижип, аныяктар оон дугайында баштаңтанчыр. Ында ужур-ла бар. Зайцева каңнап турда көөрге, эвинче кирип турганзыг, артында чараш.

Долгандыр тулаалыг тайга шыпкан, дошкун бойдустуг Тюменьде Сургут деп аныяксаан хоорай өзүп, сайзырап орар. Алызында бурунгу-даа болза, хөгжүлези барык 400 хире чыл хожудаан ол хоорай чүк-чүгүнче калбарып, делгемчип чоруп каан: чаа чуртталга микрорайонунда 900 олуттуг школа, 5 каът чаагайжыды туткан общежитие, бирээзи-ле 120 аал иштн чурттаар элээн каш бажың. Кайнаар-даа өөрге тудуг-ла тудуг.

Төрээн чуртка онза чугула ужур-дузалыг тудуг хүн келген тудум улам хөгжүп, сайзырап орар. Оон тургузукчулары барык төдү аныяктар. Оларның аразында Тыванын төлээлекчилери — Николай Ооржак биле Людмила Зайцева. Ол ийи аныяк кижи чоокта чаа чаңгыс өг-бүле болганын байырлалдыы-биле демдеглээннер. Бурунгу Сургуттун Тывадан барган турум чурттакчылары ол.

В. ПАНТЮХИНА,
К. ЛОГИНОВА.
Ленинград хоорай.

ӨӨРҮШКҮ

Ажы-төлду азырап өстүрери ындыг-ла амыр эвес. Чаңгыс уруг безин аайлыг бе. Ынчаарга бистің ургларывыс он болгай. Амыдыралывыс эки. Өг-бүлевис найыралдыг, демниг, ажыл-ишке ынак. Бистің чуртувуста бис дег хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер та чеже чүве!

Он уругну кижизидер деп чүвеніҥ харыысалгазы бедик болбайн аан. Кижи бүрүзүнче кичээнгейни салыр, оларны өөредир, культурлуг аажы-чаңга, биче сеткилге кижизидер.

Ынчалза-даа амыдырал аас-кежиитиг болганда, чурттаары магалыг-дыр. Бир чыл эртер, бир чыл келир, билдинмес-даа чүведир. Чылдың-на уруг-дарыывыстың бирээзин амыдыралдың улуг оруунче үдеп чорудуп келдивис.

Ие кижиниң чүрээ ындыг-ла ыйнаан, оолдарымны кээргеп-даа орар мен. Ынчалза-даа олар төрээн чонунга ак сеткилдиг күш-ажылы-биле бараан болуп, ажылдап база чурттаар деп чүвени бодап келгеш, сеткил-сагыжым ооҥургап каар.

Бистің улуг өг-бүлевистен бир-ле дугаарында Накип ортумак школаны дооскан. Аттестат-биле кады трактористиң шынзылгазын база алган. Оон соонда шеригге барган. Танкистеп турган.

Ам ол чаныып келген. Өгленип алган. Кенивис фермада саанчылап турар. Олар чаа бажың алганнар.

Вакиф акызындан бир хар биче. Ол ортумак школаны эки өөредилгелиг дооскан. Трактористиң мергежилинге база өөренип алган. Ооң соонда тудугжулар кууузунга өөренип кирген. Ону дооскаш. Камазче чорупкан. Оглумнуң ажылдап кирген бригадазы бүгү тудугга ат-сураглыг коллентив болган. Оларның бригадиои — Геворг Геворгян. Кончуг ажыл-ишчи, биче сеткилдиг, ажыл дээнде шыңгыы негелделиг кижи дээр-дир. Ол-даа магалыг-дыр. Оглум бүгү улуска билдингир ол кижиниң оралакчызы болган ышкажыл.

Бригадири аарый бээргe, ол ооң орнунга бригадирлеп арткан-дыр.

Оглум чаа бажың алгаш, өгленип алган. Оларга аалдап чордум. Эки-ле чурттап турар улус болду. Өөрүшкүлүг чаныып келдим.

Ханаф — ол хундус ажылдап тургаш, кежээки школага өөренип турган. Ону доозуп алырга, совхоз профтехучилищеже өөредип чорутқан. Ол аңаа күруненің долу хандырылгазынга өөренип турган.

Ханаф ам акызы-биле кады механизатор болуп ажылдап турар. Тракторист, комбайнер, чолаачыдаа апаргылаар. Үш үүл эртемниг кижи эвеспе.

Оолдарымны улус мактап турар. Аңаа өөруп орар-дыр мен.

Шупту-ла оолдарлыг болур боор деп бодап чордувус. Кайын ындыг боор. Алды дугаар уруг кыс болган. Ону Кадрия деп адап алган бис. Уруум ортумак школаны дооскаш, суурувуста клуб эргелекчилей берген.

Артиан дөртү ам-даа бичии, школада өөренип турар. Олар база эки өөренип, башкыларынга мактадып турар, оларга база-ла өөруп чоруур мен.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ажылишчи бөдүүн кижилер бистериҥ дугайывыста мынчаар хүн бүрүнүҥ сагыш салыышкынын салып турар-дыр. Ынчангаш кырган кижи аңаа улуг өөрүшкүмну илередип, «Улуу-биле четтирдим!» — деп, катап-катап чугаалап чоруур мен.

Маулих МИРЗАСАЛИХА,
пенсионер, маадыр-ие.
Татар АССР, Икшурма суур.

Алексей Иванович Усадов хөй чылда ажылдаан хоочун тудугжу. Ооң удурткан бригадазында орус, тыва, хакас, украин улустар бир демниг ажылдап турар.

Бо бригада ам найысылаа Кызылдың чаа хөгжүм-шин театрының тудуунда ажылдап турар болгаш ай санының планныг даалгаларын ажыр күүседип келген.

ЧУРУКТА: Алексей Иванович Усадовтуң удурткан бригадазының кежигүннери (солагай талазындан) А. Цирукин, Д. Чончун, В. Запорожец болгаш А. Пивоваров олар ажылдан хостуг үезинде чугаалажып турлар.

фотозу Х. ОЙДАН-ООЛДУҢ

АРЕНАДА: „Адалары болгаш оолдары“

Москванын Цветной бульварда цирк өргээзинде «Адалары болгаш оолдары» деп аттыг тускай программа каш ай дургузунда уламчылап турар.

Цирктиң кол режиссёру РСФСР-ниң улустуң артизи Марк Местечкиниҥ ызыгуур салгаан сураглыг артист өг-бүлелерни чыып тургаш, «Адалары болгаш оолдары» деп аттыг программаны тургузар дугайында бодалы чедиишкинниг боттанган.

Аттар-биле кайгамчык номерниҥ күүседикчилери Тугановтарның аттары каш он чыл дургузунда цирк чарлалдарындан дүшпейн турар. Номерниҥ удуртукчузу, Соңгу-Осетин АССР-ниҥ улустуҥ артизи Дзерасса Туганова-биле кады өг-бүленіҥ чаңчылын ёзугаар циркте ажылдап турар өскедаа артистер аренага үнүп келир. Композитор адашкылар Эдуард болгаш Сергей Колмановскийлериҥ Тугановтарга аллар болдурган тускай ыры чаңгыланып үнер.

А ооҥ соонда аът-биле цирк көргүзүү эгелээр. Сыр маҥ-биле салчып орган аттарның кырынга аай, дедир, олура, тура маңнадып, эзеңгиден астынып алгаш шаап, хырын болгаш моюн адаа-биле өде халдып турда, магадавас аргажок. Бо номер 10 минута иштинде үргүлчүлээр-даа болза, баштайгы секундалардан эгелээшле, көрүкчүлерниҥ кичээнгейин хаара тудар.

РСФСРниҥ алдарлыг артизи, агаар гимназы Елена Бубнова уруу Алена-биле кады цирктиҥ дүндүүнде азып каан тускай хереселдиҥ кырынче үне бергеш, ойнап доосту.

— РСФСР-ниҥ болгаш Тыва АССР-ниҥ улустуҥ артизи Владимир Оскал-оолга удурткан тыва артистер!— деэн үн чаңгыланы берди.

Сеткил-сагышты доюлдуруп кээр тыва аялгалар чаңгыланган соонда, бистиҥ чаңгыс чер чурттугларывыс аренага көстүп келир, делегейниҥ хөй-хөй чурттарынга, улуг Совет Эвилелиниҥ хөй-хөй хоорайларынга бараалгаткан солун номерин көргүзер. Дүрген темпилиг, чараш, көрүштүг эртер номер соонда, адыш часкаашкыннары диҥмиреп үнер, «Тывалар, эр-хейлер!» деп байыр чедирген үннер-даа дыңналыр.

— Владимир Оскал-оолга удурткан тыва бөлүкүҥ артистерин бо программада шилип алганывыс таварылга эвес. Чүге дээрге олар — цирк системазында ажылдап турар национал бөлүктериҥ шыырак дээнгериниҥ бирээзи. Бөлүкте Владимир Базыр-ооловичиниҥ кадайы Дүнзенмаа Сувановна, оглу — Тыва АССР-ниҥ алдарлыг артизи Юрий, өөреникчилери—Зелим Ёнзак, Александр Довуу, Юрий Хөвенмей, Валерий Долаштай, бөлүктүҥ хоочуннарының бирээзи Борис Оюн оглу Эрес-биле кады ажылдап турар. Номер национал хевири, социалистиг уткашынары-биле онзаланчак. Бөлүкке чаа артистериҥ немежип, номериҥ улам болбаазырап, аян кирип турары бисте өөрүнчүг — деп, кол режиссёр Марк Местечкин чугаалаар.

Программадан Тамара Мусина биле Гунар Катковичиниҥ күүседип турар «агаар фантазиязын» онзалап демдеглевес аргажок.

Цирк көргүзүү Роман Беллейге удурткан, тевелер кырынга ойнаар узбек артистериҥ номери-биле доостур. Олар тевелер кырынга ойнап турда, көөрү магалыг. Ылаңгыя дөрт, беш тевени чыскаай тургузуп алгаш, ажа халыыр санында, адыш часкаашкыны диҥмиреп үнер. Көргүзүг доозулган соонда тыва цирк бөлүүниҥ удуртукчузу РСФСР-ниҥ болгаш Тыва АССР-ниҥ улустуҥ артизи В. Б. Оскал-оол, артист Борис Оюн олар-биле ужурашкаш, чоокку үеде планнарының дугайында каш сөстен чугаалап бээрин дилээн мен.

В. Б. ОСКАЛ-ООЛ:

— Цветной бульварда циркте «Адалары болгаш оолдары» деп программада бистиҥ оюн көргүзүүвүс эки чоруп тур. Көрүкчүлер диҥмиттиг адыш часкап турда, ойнаары дег аас-кежик артиске кайын турар. Бо программа доозулган соонда, Тыва АССР-ниҥ 30 чыл оюнга уткуштур төрээн черивиске болур байырлал мурнунуҥ оюн-концерттеринге киржири-биле аттаныптар бис.

Б. С. ОЮН:

— Мээн оглум Эрес бистиҥ бөлүкте ажылдап, уран үүлүге баштайгы базымнарын эгелей берген. Ол бистиҥ өг-бүлевисте, хууда амыдыралывыста солун болуушкун. Сарлык болгаш иви-биле көргүзер номер белеткээр дугайында айтырыгны Цирк эргелели деткээн. Иви, сарлыктарны холга кирип, өөредир сорулганы салган мен.

А. ЧАРАШ-ООЛ.
Москва — Кызыл.

Бистиҥ кожавыста

ШАПКЫН ХӨГЖҮЛДЕДЕ

Социалистиг Бурятия бодунуҥ 50 чылын демдеглээнден бээр үр үе эртпээн. Бистиҥ хөй национал чуртувуста өске бүгү улустарныы шыкаш буряттарныҥ совет национал күрүнезин тургузарының дугайында Владимир Ильич Ленин доктаамал сагыш салып турган. «Чөөн чүк улустарыныҥ чурттап турар черлериниге РКП (б)-ниҥ сорулгаларынаҥ дугайында айтырыг талазы-биле РКП (б) ТК-ныҥ Политбюрозунуҥ доктаалынаҥ төлевилелинге» чамдык немелдерни киргеш, Владимир Ильич 1920 чылдың октябрь 13-те ат салган. «РСФСР-ниҥ национал политиказынаҥ үндезиннери бадыткаан маниф-естини дээди Совет эрге-чагырганаҥ өмүнээзинден чугаалып парлаарын болгаш ону амыдыралга улам долузу-биле боттандырар дээш дээштиг контрольду тургузарын» ыида көрүп турар, «автономнуг албан черлери тургустунмаан. Чөөн чүк национаддарынга бирги эдлечге калмыктарга болгаш бурят — моолдарга тодаргай байдалдары-биле дүгжүп турар автономияны амыдыралга боттандырарының эргежок чугулазын» база айытқан. (В. И. Ленин, чогаалдарының долу чыыллазы, том 41 арын 342).

Коммунистиг партияныҥ болгаш Совет күрүненіҥ хүн бүрүде сагыш салыышкынының, бистиҥ чуртуҥ бүгү улустарының, бирги эдлечге улуг орус улустуҥ доктаамал дузаламчызының болгаш деткимчезинің ачызында бурят улус Совет эрге-чагырганың чылдарында социалистиг ханы чаартылгаларны боттандырган. Республиканың бүдүрүкчү күштери, үлетпүрү болгаш көдээ ажыл-агыйы аажок шапкын хөгжүп, чоннуҥ амыдыралының чаагай байдалы, ооҥ культуразының деңнели бедип турар.

Республиканың үлетпүрүнүҥ ниити продукциязы 1923 чылбиле деңнээрге 800 катап өскен. Амгы үеде чыл дургузунда үлетпүр бир миллиард ажыг рубльдиҥ продукциязын бүдүрүп турар. Сөөлгү он чыл дургузунда машина тудуушкунунуҥ продукциязы база металл ажылдап кылыры бештен хөй катап, тудуг материалдарының үлетпүрүнүҥ — ийи катап, ыяш үлетпүрү — беш катап, электроэнергия ажылдап кылыры—2,5 катап көвүдээн. Үлетпүрнүҥ электроэнергетика, машина тудуушкуну, прибор тудуушкуну, даг, чиик үлетпүр ышкаш база оттулар чүүл, ыяш-чем, тудуг материалдары дег адырлары улам хөгжүп турар.

Амгы үеде республикада үлетпүрнүҥ 200 бүдүрүлгелери продукциязын чурттуҥ өске республикаларынга, крайларынга, областарынга болгаш даштыкы чурттарга берип турар. Оларның аразында самолёттар, машиналар, приборлар, автоматчыдылга дериг-херексел-дери, электромоторлар, цемент, шифер, хөмүр-даш, ыяш, вольфрам, алдын, чыып эптээр демир-бетон конструкциялар, мебельдер, соңга шилдери, пөстаавы болгаш өске-даа хөй чүүлдер бар.

Республиканың улус ажылагыйынга күрүненіҥ капитал салыышкынының хемчээлиниҥ соксаал чок өзүлдези чурттуҥ төөн талакы районнарының, ылаңгыя Бурят АССР-ниҥ хөгжүлдезиниҥ дугайында партияның болгаш чазактың кайгамчык улуг сагыш салыышкынының тодаргай херечизи болур. Совет эрге-чагырганың чылдарында күрүне болгаш кооперация бүдүрүлгелеринге база организацияларынга күрүненіҥ капитал салыышкыны 2713 миллион рубль болган. Сески беш чылда капитал салыышкыны аажок хөй болган. Үлетпүр хөгжүлдезиниҥ перспективазы оон-даа улуг. Ам республикада чурттуҥ төөн талазында Семигиниҥ саазын картон комбинадын. Өдүректиг Хөлде электри станциязын, металл конструкция болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуушкунунуҥ заводтарын тудуп турар.

Республикада ниити эртемниҥ 614 школазы, тускай ортумак 24 өөредилге черлери, профессионал-техниктиг 33 училище, 4 институт бар. Бурятияның дээди өөредилге черлери болгаш техникумнары ямы-бүрү улустарының оолдар, кыстарын өөредип, кижизиде-ринге ёзулуг интернационалчы дадыгыышкынның төптери апарган. Бистиҥ чурттуҥ өөн талазында техниктиг улуг дээди өөредилге чери — Чөөн-Сибирьниҥ технологтуг институду бедик мергежилдиг инженерлерни, энергетиктерни, тудугжуларны, механиктерни, химиктерни, экономистерни белеткеп турар. Чөөн-Сибирьниҥ культура институду Сибирьниҥ болгаш Ыраккы Чөөн-Чүктүҥ республикаларынга, хөй-хөй крайларынга, областарынга культура-чырыдыышкынының кадрларын белеткеп берип турар. Күрүненіҥ Доржи Базаров аттыг башкы институду болгаш Бурятияның көдээ ажыл-агый институду ышкаш хоочун дээди өөредилге черлери кадрлар белеткээринге аажок улуг рольдуг.

Республикада 1650 эртемденнер болгаш эртем-башкы ажылдакчылары ажылдап турар. Үнелезин чурттакчылардан эртемден кадрлар хөйү-биле өзүп үнген. Ам республикада эртемниҥ 37 доктор-профессорлары болгаш эртемниҥ 470 кандидаттары бар.

Бурятияга эртем-шинчилел ажылын улам ынай мөөнпеп база удуртур сорулга-биле 1966 чылда СЭКП ТК-ныҥ болгаш ССРЭ-ниҥ Министрлер Чөвүлелиниҥ доктаалын ёзугаар ССРЭ-ниҥ Эртемнер Академиязының Сибирь салбырының Бурят филиалын тургускан. Ол чылдарда ССРЭ-ниҥ Эртемнер Академиязының Сибирь салбырынга ниити Сибирь болгаш ниити эвилел ужур-дузалыг эртем конференцияларын. Бурятияга эрттиргилээн. Чурттуҥ хөй-хөй төптериниге, а ол ышкаш даштыкы чурттарга — Польшага, Румынияга, ГДР-ге, Индияга, Малайзияга, Швецияга, МАР-га, Японияга болгулаан эртем конференцияларынга бурят эртемденнер боттарының шинчилел ажылдарының дугайында илеткелдерни кылгылаан.

Бурят улустуҥ уран чүүлү аажок улуг чедиишкиннерлиг болу берген. Күрүненіҥ Ленин орденниг опера болгаш балет театры, күрүненіҥ Х. Намсараев аттыг шин театры, күрүненіҥ орус шин театры, ойнааракта театры, ыры болгаш танцыныҥ «Байкал» ансамбли, күрүне филармониязы республикада ажылдап турар.

Республиканың хоорайларында болгаш суурларында 600 ажыг клубтар база Культура бажыңнары, музыкачын 37 школазы, 1500 библиотека, уругларның улусчу театрлары, хөй санныг бот-тывынгыр уран чүүл коллективтери ажылдап турар.

Бурят чогаалчыларның, композиторларның, артистерниҥ, ыраажыларның болгаш танцычыларның талантылыг болүү өзүп үнген. Чогаалчылар Ж. Тумановтуҥ, Ч. Цыденламбартыҥ, шүлүкчүлер Н. Дамдиновтуҥ, Д. Улзытыевтиҥ, Ц. Галсановтуҥ, ССРЭ-ниҥ улустуҥ артистери — режиссер Г. Цыленжаповтуҥ, ыраажы Л. Линховоиниҥ, балет артизи Л. Линховоиниҥ, балет артизи Л. Сахьяновануҥ, РСФСР-ниҥ Күрүне шаңналының Лауреаты композитор Б. Ямпиловтуҥ болгаш өскелериниҥ-даа аттары чүгле республикада эвес, харын өскедаа черлерде сураглыг.

Чурттуҥ экономиказының шапкын хөгжүлдезин республиканың ажылчы чоннарының чаагай байдалын доктаамал бедиверинге быжыг базаны тургузуп турар. Республиканың найысылалы — Улан-Удэниҥ болгаш хоорайларының база суурларының овур-хевири таныттынмас кылдыр өскерилген.

Бурятияның социалистиг экономиказы тыптын тургустунарының эн эгезинден-не улус ажыл-агыйының чаңгыс аай ниити эвилел комплекизинин чарылбас кезээ болуп, хөгжүп база сөзүрап турар. Бурятия өске республикаларнын, бүгү Совет күрүненіҥ эгээртиимес дузазын болгаш деткимчезин ап турар. Бистиҥ чурттуҥ улустарының өндүр улуг найыралы оон-биле илергейлеттинип турар.

1970 чылдагы Бүгү-Эвилел чизезин ёзугаар алырга бистиҥ чурттуҥ 95 нациларының болгаш улус чоннарының төлээлекчилери Бурятияда ажылдап турар. Олар шуптузу-ла чаңгыс аай эчис сорулганы — коммунизмни тургузарының өндүр улуг сорулгаларын шиитпирлээри-биле ажылдап турар. Күш-ажылчы кады ажылдажылгага янзы-бүрү национал кижилериҥ найыралы каннаалып, бот-боттарындан өөренип, культураның эртинезин байлакшыдып турар.

Республиканың ажылчы чоннарының чедиишкиннерни Коммунистиг партия болгаш Совет чазак белии-биле үнелээн. Экономика болгаш культура тургузуушкунунга, улустар аразының найыралы быжыглаарынга чедиишкиннери дээш Бурят АССР Ленин болгаш Улустарның найыралы орденнер-биле шаңнаткан.

Бурятияның кайгамчык чедиишкиннери бистиҥ Төрээн чуртувустуҥ хөй национал-чы улустарының ыкы-дуңма кады ажылдажылгазының түннелинде чедип алдынып турар дээрзинге республиканың ажылчы чоннары чоргаарланып турар.

БЕДИК НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

Ажылчы чоннар депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң эәлчеглиг сессиязында найысылалдың өөредилге черлеринде сургуулдарының болгаш студентилерниң кижизидилгезин, оларның чуртталга-амыдырал байдалын экижидериниң хемчеглерин чугаалашкан. Сессияга ындыг айтырыгның тургустунуп келгени таварылга эвес. Кызыл—чалыы назынының, студентилерниң хоорайы, Республикада ажылдап турар 13 өөредилге черлериниң он бири — Кызылда, студентилерниң болгаш сургуулдарының саны барык 6 муң. Бо чылдың сентябрь 1-де найысылалга база бир дээди өөредилге чери— Краснояршскиниң политехниктиг институдунуң салбыры ажыттынар.

Республиканың улус ажылагыйының, культуразының янзы-бүрү адырларында хөй санныг дээди, тускай ортумак эртемниг специалистер ажылдап турар. Оларның дыка хөйүн наныслалдың өөредилге черлери белеткен кижизиткен.

Чүгле эрткен чылын безин республиканың школаларына, көдээ ажыл-агый, кадык камгалал, культура-чырыдышкын организацияларына 5377 специалистерни хоорайның өөредилге черлери белеткээн. Ооң иштинде 1611 кижи Кызылдың педагогика институдун дооскан.

Тускай эртемниг кадрлар-биле чергелештир профессионал-техниктиг училищелерни, өөредилге-курс комбинаттарын дамчыштыр массалыг профессияның бедик мергежилдиг кадрларын — тудугжуларны, механизаторларны, садыгжыларны, чөнүүн амыдырал хандырылгазының адырларының мастерлерин белеткен турар.

Сөөлгү чылларда Кызылда өөредилге черлериниң материал-техниктиг баазазы быжыгып орар.

Материал-техниктиг баазаны, студентилериниң болгаш сургуулдарының чурттаар черлерин калбартарының чаа хемчеглерин ап турар. № 3 профтехучилищениң, медучилищениң комплекстерин тудуп эгелээн, 400 олуттуг студентилер столоваязының тудуу бо чылын эгелээр болгаш ол келир чылын ажыглалга кирер. Пединституттуң чаа комплекизиниң төлевилел-смета документациязын белеткен турар.

Сессияга илеткелчи—хоорүүскомнуң даргазының оралакчызы Е. Д. Удуракина, хоорсоветтиң аныяктар хереэнин талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы М. Н. Смирнова эдериниң илеткелиге болгаш санал берген депутаттар В. М. Кужелеаа, Л. А. Охотникова, өөредилге черлериниң удуртукчулары К. С. Күжүгет, В. П. Паалов, В. М. Блинова, хоорайның иштики херектер килдизиниң начальникинин оралакчызы Е. С. Ключников кол кичээнгейин келир үениң аныяк специалистери белеткеп турар үеде оларның идей-политиктиг, хамаары хүлээлгезин, күүседиринге белен болуруна, интернационалчы, патриотчу, эстетиктиг кижизидилгезин үениң негелдезинге дүүштүр тургузарының чугулазын демдеглээннер.

Шынап-ла, өөредилгениң дениели, аныяк специалистерниң келир үедеги садым-чолу институтка ийикпе техникумга, училищеге эртем-билиг, кижизидилге талазы-биле ап чорудун турар хемчеглериниң ханыындан, амыдырал-биле ханы холбаалынындан улуу-биле хамааржыр. Ол талазы-биле Кызылда кооператив училищезинде, көдээ ажыл-агый техникумунда солун дуржулганы мөөңнээн. Аныяк кижиниң өөредилге черинге баштайгы базымнардан эгелээш ооң өөредилгезинге, хөй-ниити ажылдарына киржилгезинге, амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан айтырыгларны тускай план ёзугаар солуп, ажыктыг, үреттүнелдиг кылдыр организастап турар. Сургуулдар кижизидилгезин кабинеттер системазын ёзугаар өөредилге-биле холбаштыр тургускан. Өөредилгеден дашкаар үеде билиглерни, культураның, угаан-сагыш байлаанның эртиелерин шингээлип алырынче сургуулдарны чайгаар-ла хаара тыртып келир солуп ажыл-херектер бүргээн. Ол бүгүнү башкылар, кижизидикчилер билдилиг башкарып турза-даа, сургуулдарның боттарының инициативазын, тывынгыр чоруун идепкейжиткен. Комсомол организациязы, общежитиелерде студентилер чөвүлели болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары бо бүгүнү удуртуп турар.

Сургуулдарның бот-идепкейи, харыысалгазы бедик болганындан оларның чурттап турар черлеринде хорум-чурум, культура бедик. Общежитиелерде арыг-силиг, сургуулдарга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Чижээ, техникумуң сагылга-чурум хынаар отряды администрацияның, партбюроның, комсомол, профэвилел комитеттериниң төлээлери-биле демнежип алгаш, рейдилерни организастап турар. Хынзалданың түңнелин партбюроның, педагогика чөвүлелиниң, партия организациязының хураларына чугаалажып турарындан ооң үре-түңнелдин бедик.

Ынчалза-даа тускай өөредилге черлериниң ажылында улуг четпестер барын сессия демдеглээн. Өөредилгениң, кижизидилге ажылының шынары ам-даа бедик негелдеги хандырбайн турар. Бо чылдың баштайгы семестриниде медучилищеге, уран чүүл училищезинге, № 3 профтехучилищеге, политехникумга өөредилгениң хуузу чавыс болган.

Школачыларның профессия шилип алыр талазы-биле кижизидилгези ам-даа кошкак. Ол ышкаш сургуулдар-биле ажылдың кошкаандан, чурттаар чер-биле хандырылгада четпестерден дыка хөй аныяктар өөредилгезин ара каар таварылгалар бар. Бирги чартык чылда 202 кижи өөредилгезин ара каткан.

Кичээл шагы үзер, сагылга-чурум кошкак, салдынчак күүлдерден сургуулдар багай демдектер алыр, билиглерни дес-дараалаштыр шингээдип албас күүлдер тургустуйар. 231 кижини багай демдектерлиг, хөй кичээл үскени дээш бирги чартык чылда өөредилге черинден үндүрген.

Кандыг-даа ажылды, ылаңгыя аныяктарның кижизидилгези чергелиг айтырыгларны, чедишкинниг шиитпирлээриниң дылгүүрү—хөй-ниити организацияларының ажылын идепкейжидери. Ынчалза-даа чамдык өөредилге черлеринде комсомол организацияларының аныяктар ортузунга авангардчы ролю шоолуг эвес. № 35 профтехучилищеге комсомол организациязының секретары, комсомолдуң оперативтиг өтряды үр үеде чок турган.

Студентилер аразында мораль, хөй-ниити чурумун хажыдар, кем-херек үүлгедир, арагалаар кижилер бар. Бо чижектиг үүлгедиглерни кыстар безин кылып турарын депутаттар улуг сагышсырал-биле чугаалап, кижизидилге ажылын тодаргай, кижи бүгүдезинге чедингир болдурарын чугула деп санаан.

Медицина, уран чүүл, № 3 профессионал-техниктиг училищелериниң сургуулдарының чурттаан турар черлери кызыы. Сургуулдар общежитиелериниде бот-ханчээл кылыр номчулга залдары, аъш-чем белеткээр, хеп чуур өрээлдер чок. Оларның чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш дээштиг хемчеглерни училищелериниң удуртукчулары, хамаарышкан министерстволар албайн келген.

Сургуулдарның эстетиктиг, культура талазы-биле кижизидилгезинге чурттап турар черниң арыг-шевери, чаагайжыдылгазы улуг рольду ойнаары билдингир. Ынчалза-даа общежитиелерде санитарлыг байдалы багай, девискээрлер арыг-силиг эвес, ногаанчыттынмаан. Өөредилге черлеринде спорт залдары, спорт шөлдери чок. Студентилерниң, аныяктарның күш-дамыр, уран чүүлге кижизидилгези кошкак. Бодүүн спорт шөлдерин дерип алыр арга кайы-даа өөредилге черинде бар. Ынчалза-даа ону чугулалап көрбейн турар. Ооң уламындан ГТО-нуң чаа нормазын сургуулдарның, студентилериниң 15-ле хуузу дужаган.

Массалыг спорт, бот-тывынгыр уран чүүл, эртем-билиглиг чугаадылга чергелиг ажылды өөредилге черлери чогуур деңнелче көдүрүп, бо талазы-биле аразында харылзааларны калбартыр болза, хостуг үени чөп ажыглап, келир үениң специалистерни бүгү тала-биле сайзырадыр, оларның интернационалчы кижизидилгезин улам экижидип болур.

Өөренип турар аныяктарның идей-политиктиг, эрге-хоойлу, интернационалчы кижизидилгезиниң деңнелин бедидеринге депутаттарның, депутаттар бөлүктериниң, доктаамал комиссияларның ролюн күштелирери, шиитпирлериниң күүселдезин контрольга алыры чугула деп сессия санаан.

Аныяк специалистерни чедип алган эртемин ёзугаар ажыглаарын контрольга алыр, студентилерге амыдырал хандырылгазының ачы-дуза чедириниң арга-ларын долу ажыглаарын, күрүне хандырылгазында сургуулдарның чемненилгезин чөп организастаар, столоваялар болгаш ресторанар трези буфеттериниң ажылын эмжидер болгаш ханы билиглиг, бедик культуралыг, чаагай мөзү-шынарлыг кижилерни белеткээр дээш бүгү хемчеглерни алыр дугайында шиитпирни сессия хүлээп алган.

М. ДҮЛҮШ.

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

МАРН ТК-НЫҢ КЫЙГЫРЫГЛАРЫ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). МАРН Төп Комитеди моол улустуң революциязының июль 11-де 53 чыл ою болурунга таварыштыр чурттуң бүгү ажылчы чоннарынга кыйгырыглар үндүрген.

Кыйгырыглар МАР-ның тургустунганының чартык чүс чыл оюнга, МАР-ның капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнче партияның чиңгине угланыышкынын бадылаан МАРН-ның III съездизиниң 50 чыл оюнга социалистиг нии-тилелди тургузуп турар маадырлыг моол улуска алдар болдурган йөрээлдерлиг. МАРН ТК коммунизмни тургузуп турар улуг совет улуска, өске-даа акы-дуңма социалистиг чурттарның улустарынга байыр чедирген.

«Совет Эвилелиниң ленинчи даштыкы политиказының кайгамчыктыг чедишкиннеринге болгаш тиилелгелеринге байыр чедирип тур бис!», «Делегейниң коммунистиг шимчэшкининиң эң дуржулгалыг болгаш шылгаттынган авангарды— СЭКП делгерезин!»— деп кыйгырыларда чугаалаан.

ЭЭЛЧЕГЛИГ СҮМЕЛЕЖИЛГЕЛЕР СООНДА

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Совет-америк доктаамал сүмележилге комиссиязының үшкү сессиязы ажылын Женевага доосканн. Ол комиссия ССРЭ биле АКШ-тың аразынга 1972 чылдың май 26-да чарган ракетага удур камгалал системаларын кызыгаарлаар дугайында керээниң болгаш стратегтиг шавар халдаашкын чепсегленишкинин кызыгаарлаар талазы-биле чамдык хемчеглер дугайында түр дугуржулганын база ядролуг дайын кыптырынын айылын эвээжедир хемчеглер дугайында ийи чурттун аразынга 1971 чылдың сентябрь 30-де чарган дугуржулганың сорулгаларын, негелделерин боттандырарынга дуза чедирер сорулгалыг.

КНО хайгааракчыларының дыңнадыы

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Чоокку Чөөн чүкте хайгааракчыларының дыңнадып турарын ёзугаар алырга, Ливаниың ишкээрги девискээрлерин израиль шериглер июньнуң 9-тан 16-га чедир 46 катап пулемёт, миномёт болгаш артиллерия-биле боолаан. Израиль шериг патрульдары ол-ла үениң дургузунда тайбынчыдылга шугумун ийи катап эрткен болгаш ливан девискээрже шургун киргеен. Чурттун агаар делгеминче израиль самолёттарынын чангыс эвес удаа шургун киргени база билдинген.

Май 17-ден июнь 17-ге чедир—чүгле чаңгыс айның дургузунда безин израиль халдакчыларының дуржок үүлгедиглер кылганының түңнелинде үш чаш уруг-биле катай 11 ливан кижи өлген, 58 кижи балыглаткан. Агаардан халдаар боолаашкыннар болгаш бомбалаашкыннар бооп турда, чүс ажыг бажын үрелген деп. КНО-да Ливанның херектеринге түр бүзүреттирген төлөө Я. Махмаанинин Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң даргазынга чоруткан чагаазында айыткан.

Бүдүрүлгеге ажылдавышаан

РАНГУН. (СЭТА). Бирманың бүдүрүлгеге ажылдавышаан, эртем-билиг чедип алырын күүзүр ажылчын, тараачын аныяктары улам көвүдеп турар. Чурт кежээки ортумак болгаш долу эвес ортумак 150 школалыг, ында 50 муң хире кижи өөренип турар. Бо өөредилге чылында чүгле Рангун округка бөзин 41 кежээки школа ажыттынган.

БОЛГАРИЯ УЛУС РЕСПУБЛИКА

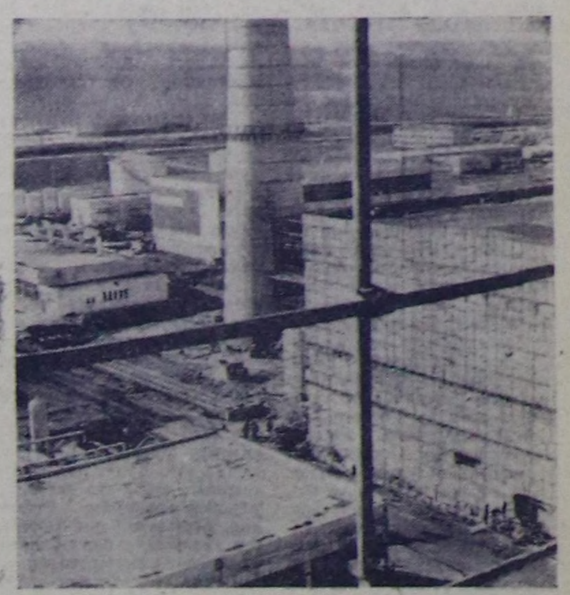

Совет Эвилелиниң болгаш ЭДЧ кежигүү өске-даа чурттарның техниктиг дузаламчызы-биле тудуп турар атом күжүбиле ажылдаар «Козлодуй» дээр электри станциязының тудугжулары баштайгы атомнуг реакторну социалистиг Болгарияның 30 чылынга чедир—1975 чылда ажылдадып киирерин хүлээнгеннер. Бо чылдың ортан үезинде бүгү-ле дериг-херекселдерни шуптузун эптеп, тургузар ужурлуг. Ам безин улаштырылга станциязы, сугну химиктиг арга-биле арыглаар цех, компрессор станциязы болгаш өске-даа чамдык чугула тудуглар ажыглалда кирген.

Аңаа апрельде бирги турба-бөлүктүң шенелдези эгелээн. Совет тускай эртемниглер агрегаттарны ажылдадырының талазы-биле болгар тудугжуларга дузалап турар.

ЧУРУКТА: «Козлодуй» атомнуг электри станциязының тудуу.

БТА—ПМА-ның фотозу.

АҢГЫ ТУЛЧУУШКУНУНУҢ ФРОНТУЛАРЫНДА

Капиталистиг чурттарда ажыл соксадыр шимчэшкин кошкавайн турар. Ажыл-ишчилериниң хүрээленнери боттарының амыдыралчы эргелери дээш демиселче улам хөйү-биле кирип турар.

АКШ-ка чайның баштайгы айында күш-ажылчы улустуң күчүлүг демисели болган. Иллинойс штатта «Катерпилер трактор компании» компаниянын дөрт трактор заводунуң ажылдаары соксай берген. Ында 22000 ажылчын демисел чорудуп эгелей берген. Олар чангыс ажылчынны ийи-үш кижи орнунга ажылдадып турган «бүдүрүлге ажылын дүргедериг» дээр тактикага удурланып турар. Чикагода автомобиль кузовтарының кезектерин бүдүрүп турар «Форд мотор компани» компаниянын заводтарының бирээзиниң ажылчыннары ажыл соксадып турар. Бүдүрүлге эәлери ажылчыннарны массалыы-биле ажылдан үндүрүп тургаш, ажыл соксадыышкынын базарын орландажып турар. Ол компания аңгы-аңгы штаттарда бодунун он бүдүрүлге черин хаап каапкан. 22750 кижи кылыр ажылын оскунган. Автомобиль, аэрокосмос үлетпүрүнүң болгаш көдээ ажылагыйның машина тудуушкунунуң ажылчыннарының каттышкан профэвилели Чикагонуң ажыл соксадып турар автомобиль тудугжулары-биле чангыс эп-сеткилдиин илергейлээринче бүгү ажылчы чоннарны кыйгырган. Корабль тудугжуларының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларның ажыл соксатканының түңнелинде Массачесетс штатта «Дженерал дайнэмикс» компаниянын судно бүдүрүлгелери үш айдан ажыг үе дургузунда ажылдавайн келген. Сан-Францискода медицина сестралары ажыл соксадып турар.

Боттарының эргелери дээш шудургу демиселди Испаниянын ажылчы чоннары чорудуп турар. «Ауто» фирманың автомобиль заводунуң ажыл-ишчилериниң материалдыг байдалын экижидерин болгаш ажылдан үндүрткен эштерин ажылга катап киирерин чедип алыр шиитпирлерин ажылдан кижилер үндүрер, тудуп хоругдаар хемчеглер алыры-даа ундарадып шыдавайн турар. Ажыл төлевирин улгаттырарын болгаш ажылдаарының байдалын экижидерин негээн, Авьедода «Камоча» шахтаның хөмүрдаш казыкчылары демисел чорударын июнь эгезинден бээр соксатпайн келген. Мадриттин хөй-хөй бүдүрүлге черлеринде «Аутинин» автомобиль тудугжулары-биле эп-сеткил катыштырылгазын илергейлээриниң ажыл соксадыышкынары бооп турар.

Пакистанның эрге-чагыргазы ажыл соксадырын хоруп турза-даа, күрүненин албан черлериниң он-он муң саналга ажылдакчылары ниити-национал ажыл соксадыышкынын чарлаан. Олар ажылдаарының байдалын экижидерин, туттуруп хоругдаткан профэвилел удуртукчуларын хоостаарын негеп турар.

(СЭТА).

МОБИЛИЗАЦИЯГА БААРЫНДАН ОЙТАЛАП ТУРАР

ХАНОЙ. (СЭТА). Тропиктиң дүн карангызында, далай доскуулдарын ойзу чоруй, бир бичии мурнуу-вьетнам судно эриктен чорупкаш, ажык далайже ырап үнүкен. Аңаа 119 оол олурупкаш, Мурнуу Вьетнамдан дезип үнген. Ооң бүдүүзүнде сайгон армиязынче мобилизастаттканының дыңнадыгларын оларга берип каан турган. Гонгоиктүң англи эрге-чагыргазы аңаа чеде берген ооллларны тутказ, Сайгонче чоокта чаа шөлүпкенде, ол дугайы билдине берген. Сайгон администрациязының контролюнда турар Мурнуу Вьетнам девискээрлериниң аныяктары шериг албанын эрттиреринде үүл-бүрү чылдак-биле ойталап турар. Ол девискээрлериниң чонунуң калбак өзеңктери сайгон администрациязының шеригже күчүлел-биле кижилер мобилизастап турарынга удурланып турар. Сайгон армиязының 2 дугаар батальонундан май дургузунда 200 солдат ырбап үнген.

Англияның медицина ажылдакчылары ажыл төлевирин улгаттырары дээш демисежип турар. Британ ортулуктарында медицина ажылдакчыларының ажыл төлевири Барыын Европаның болгаш Американың өске чурттары-биле деңнээрге, ооң дыка эвээш бооп турары бир хуу компанияның шинчилеп, деңнээйинден илерээн.

Хой шак иштинде, дыка эвээш төлевирлиг ажылдаар чорук англи эмнелге черлеринге эмчилериң чедишпес чоруун болдуруп турар.

ЧУРУКТА: медицина сестралары боттарының негелделерин хандырарын негээн чыскаалдарының бирээзиниң үезинде. Камера Пресс—СЭТА-ның фотозу.

БҮГҮ ДИПТЕРДЕН ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

● **БЕЛГРАД.** Македония Социалистиг Республикада Иваница хоорайда комбинат чылда-ла үш миллион дөрбелчин метр чүүл бүрү хевис кылыгларын бүдүрүп үндүрүп турар. Ол комбинат — чүгле Югославияда эвес, харын-даа бүгү Европада хевис бүдүрер талазы-биле эң улуг бүдүрүлге черлериниң бирээзи бооп турар. Ооң продукциязының дөртку кезээ даштыкыже үнүп турар. Иваницаның садып алыкчыларының аразында социалистиг чурттар база бар. Оларның иштинде Совет Эвилели, Барыын Европаның, Азияның болгаш Африканың-даа чурттары бар бооп турар.

● **БУДАПЕШТ.** Социалистиг чурттар: БУР-нуң, ВУР-нуң, ГДР-нин, КУДР-нуң, Кубаның, МАР-ның, ПУР-нуң, РСР-нин, ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-нин кадык камгалал министрлериниң чөвүлел хуралы ол хоорайда бооп турар.

Чөвүлел хуралдың кол-ла айтырыы — медицинаның дүргеп дузаламчызының ажылы.

● **ВЕНА.** Атомнуг энергия талазы-биле делегей агентствозунуң (МАГАТЭ) эргелеллер удуртукчуларының Чөвүлелиниң аңаа болган чөвүлел хуралынга Көрей Улус Демократтыг Республиканы МАГАТЭ-ниң кежигүүнүнге хүлээп алырын (агентилелдің чиңгине конференциязынга) санаалдаар деп чаңгыс үн-биле шиитпирлээн.

● **ПАРИЖ.** Бер-д'этан хоорайның чагырга черинин даргазының оралакчызы коммунист Морис Гийу можуларның соңгулдазының баштайгы бадылаашкынынга Буш-дю-Рон департаментилиң Чиңгине чөвүлелинге соңгуттурган. Ол дээш соңгукчуларның 55 хире хуузу бадылаан.

● **РИМ.** 1973 чылда Италияга хоойлу-дүрүм чокка-ла, кара-туразында шыгжап чыткан дыка хөй боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти хурааган. Чүгле карабинерлар корпузу безин 159.000 ажыг ланчыларны болгаш автоматтарны, 79 пулемёттарны, 3.500 хире хол бооларын, муң-муң гранаталарны, а ол ышкаш 23,2 тонна частыр чүүлдерни хураап алган.

● **КОПЕНГАГЕН.** Данияның Социалистиг улусчу партиязы Данияның «Ниити рынокка» киржилгезинин дугайында айтыыг талазы-биле санал-онаал алыышкынын катап чорударын негээн. Ол партияның баштаар черинин хуралынга хүлээп алгач медегделде чугаалап турары болза: «Ниити рынокка» Данияның кирген чоруу чуртта экономиктиг байдалды дорайтаткан болгаш политиктиг болуушкунну нарыдаткан деп чөвени Европаның экономиктиг бөлүгленишкинниг ооң бүдүн-чартык чылда бактаап, киргеен коргүскен».

● **ТРИПОЛИ.** Ливия Араб Республиканың найысылалында поэзия чогаалының баштайгы национал фестивалы эгелээн.

Фестивальга шүлүкчүлериниң номчулгазы-биле катай араб литератураның болгаш поэзия чогаалының хөгжүлдезиниң талазы-биле санал-онаал солчуушкуннары бөза болур.

● **МОГАДИШО.** Африка күрүнелериниң болгаш чазактарының баштыңнарының XI ассамблеязының шиитпирлээнин ёзугаар Африка диптиң улустарының демиселинге улуг салыышкынын киирген африкан күрүнелер баштыңнарының болгаш политиктиг ажылдакчыларының озур-хевирин сиилбээн тускай тураскаал медальдарны шуткуур деп Африканың чаңгыс эп организациязының даргазы, Сомалия күрүнеиниң баштыңы Мохамед Сиад Барре медегдээн.

Медальга озур-хевирин сиилбип, кылыр африкан ажылдакчыларның аразында Гамаль Абдель Насер, Патрис Лумумба, Амилкар Кабрал, Эдуардо Модлане, Кваме Нкрума, Альберт Лутули, Бартелеми Боганда дээш ооң-даа өске ындыг шылгарангай ажылдакчылар кирип турар.

● **БРАЗЗАВИЛЬ.** Совет культура төвүнде тургускан орус дыл өөренир курс конго найысылалдың чурттакчыларының аразында улуг нептерецгей бооп турар. Ол 1965 чылдан бээр ажылдап келген. Ол үе иштинде бир муң ажыг конголар ол курска өөренген болгаш орус дылды эки шиңгээдип алганнар. Оларның аразында—студентилер, ажылчыннар, шериг албаныглар, Конгонуң Күш-ажыл партиязының активчилери болгаш хөй-ниити организацияларының төлөөлекчилери бар.

● **ДАККА.** Амгы үеде Бангладеште 7,5 муң эмчилер бар. Тодаргайлаарга, бир эмчиге-ле 10 муң кижи онаажып турар. Бангладештиң кадык камгалал министри А. Маннан Национал ассамблеяга ол дугайын медегдээн. Чуртта 418 эмнелге санаттынып турарын ол база чугаалаан. Хуннуң-не республикада 10 бичии уруглар төрүттүнүп турар. Чаа төрүттүнгеннериң аразында өлүр чорук 30 хуу чедип турар.

● **ГАВАНА.** Улусчу эрге-чагырга чылдарыңың дургузунда Кубага 600 миллион ажыг үнелиг ыяштарны олурткан. Чүгле бо чылын безин 80 миллион хадыны, пөштү болгаш өскедаа хевириниң ыяштарын олуртур деп шиитпирлээн. Аргаяш байлаан катап тургузуп, камгалаарыңа Кубада дыка улуг кичээнгей салып турар.

● **ПАНАМА.** Чурттуң балык ажыл-агыйын быжыглаарынче Панаманың чазаа улуг кичээнгей салып турар. Амгы үениң дериг-херекселдери-биле деритинген тускай судноларлыг болур улуг-улуг кооперативтерни организастаар деп шиитпирлээн. Ол ажыл-агыйларны тургузарынга ажыглаары-биле генерал О. Торриостуң чазаа 5 миллион хире долларны үндүрүп берген.

● **КАРАКАС.** Венесуэланың нефтичилериниң аңаа бооп эткен III конгрезиниң киржикчилери нефть үлетпүрүн доп-дораан хураан, күрүненин болдурарын негээн. Чурттуң нефтизин тетчеглеп, тып турар даштыкы монополиялар Венесуэланың эрге-ажыктарының дугайында шуут сагыш салбайн, канчаар-даа ажык хөй ажык-кончаны ап турарын конгресстиң резолюциязында айтып турар.

● **НЬЮ-ЙОРК.** Даштыкы информация агентилелериниң дыңнадып турары-биле алырга, Кыдат агаарга чаа ядролуг частыышкынны кылган. Частыышкынны июнь 17-де чурттуң Барыын талазынга кылган.

АП агентилелиниң дыңнатканы-биле алырга, АКШ-тың камгалал министри Шлесинджер парлалга конференциязынга чаа кыдат ядролуг бомбаның күчүзү 1 мегатонна болган.

● **НАЙРОБИ.** «Каттышкан Нациялар Организациязы бүгү-ле колония улустарының бот баш миниңшкинни болгаш хамаарышпас чоруун хандыры-ры дээш демисежип турар»— деп, КНО-нуң Чиңгине секретары Курт Вальдхайм медегдээн.

К. Вальдхайм журналистерге чүве чугаалааш, бүгү Африканың белик деңнелге эәлчеглиг ужуражышкынынга киржири-биле Могадишога турган үезинде Португалияның чагырга-зының адаанда турар африкан девискээрлерде хосталга дээш шимчээшкиниң төлөөлекчилери-биле ужурашкаш, хамаарышпас чоруукту чедип алыр талазы-биле оларга дузалап чедирерин санаалдаан мен деп айыткан.

● **ДЖАКАРТА.** Индонезияның ажылчы чоннарының ажыл төлевири амыдырап-чурттаарының деңнелинден дыка хожудап турарын чазак белүктеринге чоок солун «Суара Карья» миннип бажээн. Ооң уржуунда чуртта ажыл соксадышкыны улам көвүдеп турар.

● **ВАШИНГТОН.** Шериг чарыгдалдарынга болгаш боочепсек бүдүрер чагыгларга акша-хөрөнгини хөй-ниити-биле тускайлаар чорук ажылдаар черлерни улам кызыыр турар. Пентагонуң чарыгдааны бир миллиард доллар бүрүзү-ле АКШ-ка ортумаа-биле 20 муң ажылдаар черни оскундуруп, ажыл чокталышкынны улгатырып турарын «Паблик интерест Рисерч груп» организациязының шинчилел ажылы илереткен.

(СЭТА).

ЯДРОЛУГ ЧАЗЫЛДЫРЫЫШКЫНГА УДУР

ТОКИО. (СЭТА). Кыдатка ядролуг чазылдырыышкын Японияга улуг хөлзээшкинни болдурган. Ол чазылдырыышкынны эрткен чылда ышкаш, чаъстаашкынныг хүниер кидин түлүк турда кылганы-биле холбаштыр чуртта хөлзээшкин улам келереп турар. Чүге дээрге, чаъс суу радиоактивтиг бүдүмелдериң хөрзүнче, үнүштерже сиилгер аргазын улгаттырар, а оларны дамчыштыр дириг амытаннарга болгаш кижилериң аъш-чемнеринге халдаар. Кыдатка ядролуг чазылдырыышкыннар кылганының соонда Японияның кырынга радиоактивтиг бүдүмелдер хемчээли чүс-чүс катап улгадыры билдингир. Ооң үжүрүндан чуруттуң бүгү-ле метео-агаар станцияларынга атмосфераны хайгааараарын күштелдирер айтыышкынны ол хүнден эгелей берген.

Япон чазак июнь он чедяде Кыдатка кылган ядролуг чазылдырыышкынны буруу шаап турар. Япон чазактың бо талазы-биле медегделинде чугаалап турары болза: тайбыңче чүткүлүг болгаш күш ажыглаарынга удурланып турар Япония, Кыдаттың ол үүлгедиишкининге ханызы-биле килецнеп турар. Агаарның болгаш далайларның арыг-чаагай чоруу дээш сагыш салыышкыны бүгү делегейде улам күштелип турар. Амгы үеде ядролуг шенелделер-биле бойдустуң долгандыр турар үүлдерин үрегдээр чорук ажок улуг хараадалды болдуруп турардыр деп, ол медегделде чугаалап турар. Япон чазак ындыг ядролуг шенелделерни доп-дораан соксадырын негевишаан, кыдат ядролуг чазылдырыышкынының үржуунда япон улуска дорт азы дорт эвес-даа каража-когараллар дээш кыдат чазактан төлевир негээр эрге Японияда барын онззлап демдеглеп турар.

Июнь он тоста даштыкы херектер министри М. Охира болгаш министрлер кабинединиң чиңгине секретары С. Никайдо парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, япон чазак Пекинде бодунуң элчин черин дамчыштыр Кыдатка кылган ядролуг чазылдырыышкынга холбаштыр аңаа шиитпирлиг удурланыышкынын доп-дораан медегдээр апаарын дыңнатканнар.

Кыдатка кылган ядролуг чазылдырыышкынга удурланыышкын Японияда улам калбарын турар. Ону чуруттуң бүгү оппозиция партиялары, оларның-биле кады Японияның Компартиязы, атомнуг болгаш водородтуг чепсектерни хоругдаары дээш демиселдиң Бүгү-япон комитеди болгаш чуруттуң өске-даа демократтыг, массалыг организациялары база-ла буруулаары турарлар. Олар ындыг чазылдырыышкынны доп-дораан соксадырын болгаш ядролуг чепсекти долузу-биле хоругдаары дээш бүгү күштү салыры шыңгыы негеп турар.

КАНБЕРРА. (СЭТА). Австралия Кыдатка ядролуг чепсекти чазылдырганын буруу шаап турар деп, Австралияның премьер-министри Г. Уитлем июнь он тоста аңаа болган парлалга конференциязынга чугаалаан. Бо айтырыг талазы-биле бодунуң туружун Кыдатка, ооң-биле хады Пекинге ооң Мао Цзэдун-биле ужурашканынын-даа үезинде, каш удаа илерелип турганын Г. Уитлем демдеглеп чугаалаан. Кыдаттың чааа долгандыр турар бойдус үүлдерин үрелип, бокталырындан камгалаар талазы-биле делегейниң хөй-ниитизиниң мурнунга чогуур хүлээлгелиг деп санап турар бис деп премьер-министр чугаалаан.

● **ДЖАКАРТА. (СЭТА).** Индонезияның даштыкы херектер министерствозунуң төлөөлекчизи Кыдатка ядролуг чазылдырыышкынны кылганынга хараадашкынын июнь он тоста илереткен. Ол чазылдырыышкынны делегейниң хөй-ниитизиниң эрге-ажыктарынга удур кылган-дыр деп ол медегдээн.

ӨӨРЕНИР ДЭЭШ

Өөредилге чылы доозулган. Доозукчуларда күрүне экзаменнери чоруп турар. Олар удавас школазы-биле байырлашкаш, амыдыралдың делгем оруунче кирерлер. Доозукчуларның чамдызы ким болуруп үзе шиитпирлеп апкан, экзаменнер доостурун манап турар, а чамдызы ам-даа дорт шиитпирлеп чадаан, амыдыралдың агымы кайнаар эдерти бээрин манап турар. Башкыларының, ада-иелериниң, чоок кижилериниң изин истеп, мергежилин салгаарлар кайы хой. Ажылчын, тудугжу, малчын болурларга байыр чедирбишаан, Тывадан үнүп, Москва, Ленинград дээй чижектиг улуг хоорайларга барып өөренир күзелдиглерге бо үүлдү бижиидим.

Төрээн Тывазыдан улуг хоорайларга барганнар ооң төлээзи, ооң ат-сураанын, арынүүрүнүң эдилекчизи болуру албан. Ынчангаш чаңчыкпааны хоорайга, чаа амыдыралга таварышкаш, ундарап, салдынчак болбазы-биле чамдык чүвелерни бижикседим. Улуг хоорайларга өөренирлерден амыдырал түгле билиг талазы-биле шыырак белеткелдиг эвес, а мозу-шынар талазы-биле туруштуун, амыдыралчы эрес-шоваа болуруп негээр. Дээди өөредилге черинче кирерде, шыңгыы белеткенин, ханы боданып, шиитпирлеп албаже хоржок.

Таваржып кээр бергелерниң чамдызы бо-дур. Бирээде, школага болгаш институттарга өөредилге кончуг улуг карышкактыг. Ажылгыр, шыдамык чорук хүн бүрүде негеттинер. Студент кижилериң бодунуң күжү-биле өөренип, шиңгээдип аар материалы мырыңай эндерик болур. Ооң-биле чергелештир черниң аайындан, хоорайның байдалындан хамаарышкан бергедээшкиниер база таваржыр.

Үениң ылгалы безин шаптыктаар. «Баштай келгеш, кежээки кичээлдерге баш көдүре албас кылдыр уйгузурап, а шупту улус удуп чыдырда, эртен 5 шактан-на карак шиме албас турган бис» деп театр студиязының студентилери меңээ чугаалаарлар.

Тывазының кылаң арыг агаарынга чаңчыккан оолдар, кыстар улуг хоорайның агаарынга таваржыры белен эвес.

Улуг хоорайга баштай келген кижиге аңаа кылаштаары безин берге. Шапкын шимчээшкин, шимээн-дааш кижини мырыңай аймаарадыптар. «Келгеш шуут-ла алаң азып турган мен. Кудумчуга кылаштаар-даа, турар-даа аргам чок, улуска ыңай-бээр иткилеткеш, бергедээн мен. Өөредилгем каапкаш, оожум шөлээн суурумче дезиптер чазып турган мен» деп, аъш-чем үлетпүүрүнүң институдунуң студентизи Сара Назынчап ам кээп сактып орар.

Чурттап турар байдалы шуптузунга кааа деши боор. «Өөренип келиримде тергиин эки общежитиеге чурттаар боор мен деп бодаан мен. А келиривиске, Москва кыдыында хуу ыяш бажыңнарга чурттадып каан. Суг, газ хандырылгазы бар-даа болза, институтка баарда, кээрде 2—3 шактыг чарыгдаар турган бис. Ам харын хоорайда ниити чуртталга бажыңында көжүп келдивис» деп, экономика, статистика институдунуң студентизи Вика Куулар чугаалаан.

Аъш-чем айтырыы база-ла белен эвес. Эттиг, тодуңгур чемге чаңчыккан кижи, столовааның чеминге (кезээде деңдески эки турар эвес) таарышпас. Аъш-чем, суг өскелээш, аарыыр таварылгалар безин тургулаар.

Бодунуң эвээш-биче эт-севин чурум-ыскаалдыг туда албас, аъша-төгериин шын чарый албас оолдар, уруглар база тургулаар. «Аалга, ада-иениң холунга тура, аъш-чем, идик-хеп, бажың-балгат иштинче кааа улуг сагыш салыр боор. Ам келгеш каш стипендияны кайызар чарыыр зайын тыппайн баарым болган чок»— деп, экономика факультединиң студентизи Зоя Саидан безин хомудап орар.

Чүк-чүктен келген янзы-бүрү чаңчылдарлыг кижилер арызынга чаңчыгып, билчип аары база берге. Бодунуң чериндеи келген өөрү эвээш, ындакайда болур. Ынчангаш сүмележип, арга-мергежил алыр кижи чок болуру чамдык айтыырлары шиитпирлеп алырынга муңчулдурар.

Чамдык студентилер орус дылды четче билбези-биле база бергедеп эгелээр. Шак бо бичии-бичии чылдактар каттышса-каттышса, чамдык кижилерге ажыр эртинмес доктар болу бээр. Ооң чылдагаазындан «кудурукталып», өөредилгезин кааптар таварылгалар тыптып кээр. Чаңгыс бо чылын безин Москва университединиң физика факультедин Оля С., биология факультедин Катя Ч., химия факультедин Рита Ч., аъш-чем институдун Люба Х. олар каапкаш, чана бердилер. Ол чүүү көргүзүп турарыл?

Ол дээрге Тыва АССР-ниң ажыл-агыйы чогуур үезинде элээн каш тускай эртемниглерни чедир албайн баары болдур. Шак ындыг таварылгалар катаптаарга, дээди өөредилге черинге Тывадан келген студентилериниң билиг, белеткелиниң кошкаанын, республиканың школаларында өөредилгениң куду деңнелиниң дугайында бодалдар тыптыр.

А дээди өөредилге черин каапкан аныяк кижилериниң сагыш-сеткили саргып, чон мурнуунга бак карак болу бербес деп бе?

А бүгү-ле чүвениң чылдагааны — өөредилге черинче кирерде шуптузун санап, бодалдыг болбаанында.

Төп дээди өөредилге черинче кирериниң экзаменнери, негелделери кончуг шыңгыы. А республикага берген чигелделер ёзугаар кирип алганнар ону чедир бодавайн турары чадавас. Чамдык аныяк кижилер конкурс эвээш өөредилге черин дилеп турган, чогум өөрени бергеш, шыдавайн баргылаар Люба Х. школа доосканш, эмчи болур күзелдиг экзамен дужаал келгеш, мединститутларга конкурс улуг болурга, экономика факультединче дужаап алган. Өөренип эгелей бээрге-ле, математиканы шыдавазы, балдине берген. Ол уруг күзелиниң аайы-биле өөренген болза, эки өөренири магат чок, а чигин бодап, душпужеге кирип аарга, түңнели ындыг болган.

Кижи ылап соруудалын, амыдыралга шенеттинген күзелин эдерерге, черле часпас. Ондар Ортун-оол профтехучилищени доосканш, совхозка трактористер, чолаачылап турган. Школачы чылдарындан чурулгага сундулут оол караанаш будук-биле чарылбайн чораан. 1970 чылда Кызылдың уран чүүл училищезиниң чурулга салбырынга киргеш, Красноярскының Суриков аттыг чурук училищезинге өөренип турган. Ол ам Москваның Суриков аттыг чурулга институдунуң үшкү курсчузу. Рая Даржаа Тоора-Хем школазын доосканш, Иркутскиниң кооперация техникумунга өөренип, совхозка бухгалтерлеп турган. Ону совхоз Тимирязев аттыг көдээ ажыл-агый академиязынче өөредип чоруткан. Москваның агаар-бойдузунга таарышпаза-даа, бүдүн чыл хире эмчээ чыдып келзедаа, ол чүткүлдүг урут ам дөртү курсче шилчиир.

Москвада, Ленинградта, өске-даа хоорайларда өөренип турар тыва студентилер хөй. Бергедээшкиниер, өөредилгезин каар чоруктар турбазын дээш, чер-черге оларның ботбашкарылгазын тургузуп, Кызылга чаныш кээрге, өөредилгезиниң, амыдырал-чуртталгазының дугайында отчёдун ап турар болза, оларның харысалгазы бедип, частырлардан чайлаары чадавас деп бодаар мен.

Р. ДОБРЕЦОВА.

МОСКВА.

ЗАГРЕБТЕ ЯРМАРКАГА

Львов областың Глиняны суурунда хевис кылыр «Победа» деп фабрика 80 муң дөрбелчин метр хире хевис кылыгларын кылып үндүрүп турар.

Украинаның ол эң улуг дээн, бүдүн чартык үүс чылда туруп келген, национал овур-хевирлиг сиилбилгелиг хевис кылыр бүдүүлге черинің продукциязы нептеренгей.

Амгы үеде Глиняның хевисчилери боттарының продукциязын Загребке болур делегей ярмарказынга киирери-биле белеткеп турар. Югославия—«Победа» фабриканың бодунуң продукциязын делгээри чедиги чурт болур.

ЧУРУКТА: Украин ССР-ниң Львов областының «Победа» фабриказының ажылчыннары (солагай талазындан оң талазынче) Надежда Захарчук, Мария Яким болгаш Надежда Криштополь олар хевисти кылып турлар.

Б. КРИШТУЛДУҢ фотозу. ПМА.

С. ЛАСКИН.

„ЧҮГЛЕ ТАНЫЖЫП АП ТУР БИС“

(Тоожудан үзүндү)

(Төнчүзү. Эгези № 142 «Шында»).

— Сен ышкажыл сен?

Мээң миленим кайыже чиде берди. Бир эвес ол хедер көрүп, удурланган болза ооңбиле бир янзы чугаалажыр ийнк мен. Ынчалзажок Завьялов куду көре берди.

— Ийе, —деп, ол дыңналырдыңналбас чугаалады.

— Туруп, бодан, а бис кичээлди уламчылаалы.

Гороховтуң холун көрзүмзедаа, айтырар хөөнүм чогул? Ынчан оолчук шала туруп келген, айтырбас аргажок кылдыр холдарын сунуп алган тур. Ооң шырайының байдалы шиитпирлиг.

— Чүү болду, Горохов?

— Ол Завьялов эвес-тир!— Оол Завьяловче эргилип келгеш, килен-биле чугаалай-дыр.

— Чүге ыыттавайн олур сен. Сен атпаан сен, сен эвес...

Щукининиң чидиг көрүжүнге таарзынмайн олур мен. Ол кожазынче эөжеш, бир-ле чүве сымыранды.

— А кымыл?—деп, Гороховтан айтырдым.

— Чогум кымыл, көрбедим ындыг-даа бол, ол эвес. А сен, Луков, сойлук болуп, арткандыр сен.

Горохов олуруп алды. Ооң чаагының кастыктарында нервилери шимчеп тур. Бир-ле чүве чугаалаксаан күзелин бардаа болза, чүү-даа бодап ап шыдавадым. Буянныг сеткил азы эки аажы-чаң дугайында чугаалаар ой эвес ышкажыл. Завьялов дугайында сактып келдим.

— Олуруп ал.— Ам-на чугаалап үндүм.— Чок, чүгле кээргенчиг кортукпай, чексинчиг кижи өске кижиниң оргазының артынга чаштып болур.

Мейче кезе көрүп олурлар ышкаш. Караам көдүргеш, Щукининиң дошкун көрүжү-биле ужуражы бердим.

— Мен аттым.

Мен олче көргеш, бүзүреведим. Чүге ол деп? Чүнүң-биле аңда шаптыктаан мен?

— Мен адыптым ийин — деп, Щукин катаптады.

— Ындыг болза шынап-ла ол-дур.

Ооң арны-биле кыска сирилээш чүгүрүп эрткеш эринери чексинчиг чырташ ылынды. Көрүп ор мен: аңаа коргунчуг болду. Ол меня билбес, менден коргары ол-дур. Мен моон соңгаар чүү канчзарымны ол даап бодап шылавас. Кортук кижи аажызын билбес кижизиндеи үүдден артык коргар.

— Рогатканы бээр сал!

Ол чырыын кургамзыг чыртайтып, өскении дег хамаарылга чок хүлүмзүрүү-биле партазындан элеп-тендиң туруп келди, ынчалза-даа ооң карактарында — коргуушкун.

— Болгаап көрүңер,— ол класс мурнунга сыңзыды.— Борбактаан саазыныар бо.

Мен ооң оорганызынче көрдүм. Чүге ол атканы? Чүл бо? Хөөн чогу ол бе? Таварылга бе? Оолчуктуң ойлук чогу бе?

Рогатканы сумкамга суккаш, шоочазын хааптым.

Үе чылдырып, Щукин олуруп дарын манап, а бодум үнүм азы шимчээшкиним-биле кайгап харааданымны көргүзүптериден коргуп олур мен.

Эжик ажыттынды. Бүгү класс парталарындан даашшимээнниг тура халышты.

— Олуруп алыңар — дээш, Леонид Павлович меңээ чоокшулап келди.—Че, үүлеңер кандыг тур моң?

Ол, бөгүн көрүшпээн чүве дег, менче холун сунуп, хүлүмзүрбүшаан, айтырды:

— Найыралдажы бердиңер бе?

Мен аңаа хомудалымны кедергей-ле сөглекледнм. Щукинин самбыра мурнунга тургузар, ол үүлгеднинин дугайын боду чугаалаай-ла. Ынчалзажок ыыттавадым. Щукинче көрдүм, а ол — менче, бир эвес чугаалаар болзумза, класстың мурнунга хөйну чидириптер мен деп бодандым.

— Чүгле таныжып ап тур бис—деп, Леонид Павловичиге чугааладым.

Очулдурган: Б. МОНГУШ.

БҮДҮРҮЛГЕ БРИГАДАЛАРЫНДА

Бай-Тайга районунуң Шуй ортумак школазының бүдүрүлге бригадазында 6-9 класстарның 70 өөренгичизи организастыг ажылдап эгелээн. «Мурнакчы» колхозтуң баштаар чери-биле дугуржулга ёзугаар олар 15 га кызыл-тасты, 10 га арбайны, 5 га картофельли ажаап өстүрүп турар. Ооң аңгыда төрээн колхозунга 10 тонна сигении, 30 тонна ногаан будуктүрүүг мал чеминге белеткеп бээрин школачылар хүлээнген. Бүдүрүлге бригадазындан аңгыда хой кыргыкчыларының, тудугга ажылдаар өөренгичилерниң 12-12 кижи составтыг тускай звенолары база тургустунган. Колхоз баштаар чери бүдүрүлге бригадазынга ийи тракторну, бир автомашинаны быжыглаан. Школаның башкылар коллективи, «Мурнакчы» колхозтуң баштаар чери өөренгичилериниң күш-ажылчы кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салып турары моон илдеп.

Бай-Тал ортумак школазында бүдүрүлге бригадазы база багай эвес организастаттынган. Хову ажылдарында 60 өөренгичи, хой кыргыылдазында бир звено ажылдап турар.

А Тээли ортумак школазында бүдүрүлге өөредилгези, күш-ажылчы кижизидилге ажылы качдыг байдалдыгыл? Бүдүрүлге бригадазында 35 кижи санаттынып турар. Олар бо хүннерде тодаргай организастаттынмаан, кылып турар ажылы ам-даа чок. Бүдүрүлге бригадазының кааа, кажан ажылдаарын школа-биле «Тээли» совхозтуң дирекциязы мынчага дугуржуп чадаан. Школа чанында дуржулга шөлү кургаг довурак хевээр чыт-пышаан. Школаның биология башкылары дуржулга ажылынче шак мындыг кошкак кичээнгей салып тура, өөренгичилериң сонуургалын канчан көдүрер бодап турар ирги?

Районнуң үш школазында бүдүрүлге бригадаларында байдал мындыг-дыр. Мындыг чоруктуң тыптып келген чылдагааны — школаларның, колхоз, совхозтарның удуртукчуларының ол айтырыгже кайыхире кичээнгей салып турарында.

Б. ШАКТАР-ООЛ.

Тиилекчилерни тодараткан

Эрткен дыштаныр хүннерде Чадаана хоорайга Чөөн-Хемчик районнуң бирги чери дээш хөл бөмбүүнге маргылдаа болуп эрткен. Аңаа ниитизи-биле ер улустуң он, хереженнериниң чеди командалары киришкен.

Ийи хүн уламчылаан маргылдаанның түңнелинде бирги черни ер улустан «Искра» колхозтуң спортчулары алган. Ийини, үшкү черни Чыраа-Бажы, Хөндергей суурларның командалары эзлээн.

Ол-ла хүннерде баскетболга база маргылдаалар болган. Түңнелинде ер улустан Хөндергейниң командазы кымга-даа аштырбайн, бирги черде үнген. Ийини, үшкү черни Чадаана хоорайның № 1 школазының болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтуң командалары алган. Хереженнерниңнеден № 1 школаның уруглары тергиидээн.

Спортчу маргылдаанның тиилекчилери макталга бижиктер болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаткылаан.

М. БОЛАТ-ООЛ.

БИСКЕ ААЛДАП ЧОРААН

Тываның хөгжүм-шин театрының артистери Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунуң ажыл-ишчилеринге лекция концерттиг аалдап чораан. Театр уран чүүлүн нептередиринге тураскаатканн концерттиң программазы солун болгаш байлак. Тыва АССР-ниң улустуң артизи Кара-кыс Мунзуктуң «Авам көрген боозаа», «Белек», Конгар Хүргүлектиң «Өдүген тайга», «Ляна» деп ырларны ырлаанын, Марнам Рамазанованың «Хорлуу кадай» деп С. Сарыг-ооллуң шүлүүн, С. Томаның «Араттың өөзү» деп номундан «Мерген» деп үзүндүнү уран номчаанын болгаш өске-даа номерлерни чон диниттиг адыш часкаашкыныары-биле хүлээп ап турган.

Н. ДАМДЫН.

Телевидение

ИЮНЬ 21-ДЕ

МОСКВАДАН

13.30 — Дамчыдылгалар программазы. 13.35—Өөнүт телекөргүзүг. Уруглларга. **«Дазылаашпай».** Мультфильм. 14.00—Медээлер. 14.10—Өөнүт телекөргүзүг. Горбунов аттыг Культура бажыңының үлегержи хорунуң конперти. 14.40—**«Бузундулар боолап тур».** Хөй сериялыг уран-чечен телефильмниң 5—6-гы сериялары. 17.00—**«А кадар Б».** Аныяктарга программа.

КЫЗЫЛДАН

18.00—Телемедээлер. 18.10 — Уруглларга. **«Хөлчок улуг болуксаар дагаа оглу».** Мультфильм. 18.20 — Телемедээлер. 18.35 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

18.40 — Өөнүт телекөргүзүг. **«Марио дель Монако-биле ужуражылга».** 19.10—Өөнүт телекөргүзүг. Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга ССРЭ-ниң ЭА-зының корреспондентежигүнү В. Г. Афанасьев харыылаар. 19.40—**«Дүнеми мотоциклист».** Уран-чечен фильм. 20.50—Бокса делегей маргыылаазы. Ленинградтан дамчыдылга. 21.05—ССРЭ-ниң улустуң артизи И. М. Москвин. Төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болган оюнга. 22.20—**«Ойна-ла „баяным!»** Дамчыдылганы Бүгү-эвилел болгаш делегей конкурстарының лауреады Анатолий Беляев чорудар. 23.00—**«Ye».** Информастыг программа. 23.30—01.15—**Футболга ССРЭ-ниң кубогу.** Финалдың 1/4. 1-2-ги оюннар. (00.15-ден 00.25 чедир чапсар).

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНОТЕАТРААРДА

ИЮНЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Сээн-биле база сен чокта»** 9.45, 11.30, 13.15, 15.00, 17.10, 19.00, 20.45 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Лама болгаш ооң ажылчыны Балда дугайында тоол»** 10.00, **«Күзелдериниң күүсеттинери»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Кызыл агат»** 9.35, 11.05, 12.35, 14.05, 15.35, **«Ошкаарында, шляпаң ужуул»** 17.05, 18.55, 21.15 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Сатурнен болгаш Вака-Вака»** 12.00, **«Эрес, шоваазы-биле»** 16.30, 18.30 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТР: **«Ынакшылдың назыны»** 16.30, 18.30, 20.20 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Истелге доозулган: сагынмаңар»** 18.00, 20.00 шактарда.

Фоторепортаж

Чербиде ыяш ажыл-агый чери культурлуг сад өстүрериниң ажылын алды чыл мурнунда эгелээн. Амгы үеде ооң шөлү 65 гектар чедир калбарган: яблоня, ранетка, инек-караа, малина, честек-кат, ооңдаа өске чимистиг үнүштерни ында өстүрүп турар.

Садчылар тускай питомниктерге өстүрген чыжыргана рассаднигинге база улуг кичээнгейни угландырган. Чербиге чыжыргананы тарып болурун мурнуку дуржулга илереткен, ам ооң шөлүн 50 гектарга калбартырын планнап турар.

Садчы коллектив эрткен чылын 10 муң рубльдиң орулгазын берген, а бо чылын ооң ыракта хөйну алырынга олар бүзүрелдиг. Дуржулгалыг садовод Анна Афанасьевна Балязина коллективте хоочуннарның бирээзи (үстүнде чурукта), рассадниктерни үнүшке таарымчалыг чаа шөлде олуртуп турар (оң талакы чурукта); яблонялар ам кидин-не чечектелиишкинде (солагай талаңы чурукта).

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

ТУДУГ МАСТЕРЛЕРИНИҢ РЕСПУБЛИКА ШКОЛАЗЫ

1974-75 өөредилге чылында сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Өөренир хуусаазы 1 чыл. Өөредилге 1974 чылдың октябрь 1-де эгелээр. Школаны доосканнарга тулуг мастери деп атты тыпсыр.

Школага 18 хардан өрү назылыг, 7-8 класстан куду эвес эртемниг, колхоз, совхоздардан болгаш өске-даа организациялардан өөредип чоруткан азы бодунуң күзели-биле келгениерни хүлээп алыр.

Айда 10 рубль стипендия, чурттаар чер, орун-дөжек херексели-биле хандырар. Организациялардан материалдыг дузаламчыны алыр.

Өөренирин күзээннер школа директорунуң адынга билдириишкинни, допчу намдарын, билиниин, калыының дугайында документилерни чорудар, паспортун боду эккээр.

Школаның адреси: Тыва АССР, Туран хоорай, Найырал кудумчузу, 13.

Кызыл хоорайның Курстрахование инспекциязы Кочетов кудумчузунда № 29 бажыңче машинеин хамаатыларга дыңнатты.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ КУРСТРАХОВАНИЕ ИНСПЕКЦИЯЗЫ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ Индекс 667000

Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу. бажын № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 24-63. редакторнуң оралакчыларының 35-24. пропаганда киллизиниң 23-54, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал киллизиниң 37-13, культура киллизиниң 23-54, көдээ ажыл-агый киллизиниң 21-47. үлетпүр киллизиниң 22-64. чагаа киллизиниң 41-27. информация база совет тургузуг киллизиниң 20-60. бухгалтериялың 31-75, корректорларының 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тираж 16056 ЧАГЫГ № 696.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы, (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажын № 1). ТС—00514.